

Újpesti

Helytörténeti
Értesítő

2025. december
XXXII. évfolyam 4. szám

Ligeti Mária kisasszony egy márciusi nap reggelén nagy tervekkel indult a Lipótvárosból Újpestre. A Vilmos császár út 34. számú házat maga mögött hagyva, a Nyugati pályaudvar felé igyekezett. A 92-es villamosra szállt, ahol egész úton tumultuózus jelenetek zajlottak. Lányok és asszonyok igyekeztek a BÚR-telepre, ahol a BSzKRT nők számára hirdetett kalauzállást. A naptár 1940-et mutatott. Az 1. magyar hadsereg határvédelemre rendezkedett be. A férfiakat 18 éves kortól hadkötelezettség terhelte, a kalauzokat is besorozták. Így történt, hogy a hölgyek előtt megnyílt a pálya. A tányérsapka és a kalauztáska viselését azonban komoly alkalmassági vizsga, majd tanfolyam előzte meg. A BÚR-telepi kocsiszín mögött megbúvó pszichotechnikai laboratóriumban nem vicceltek!

A jelentkezőknek írásban kellett számot adniuk fejszámolási, figyelemösszpontosítási, szövegértési és helyesírási képességről. Mária jól teljesített, ezért üzemorvosi vizsgálatra küldték. Később a tanfolyamra is bejutott, ahol a járatok útvonaláról, a különböző jegytípusokról, a váltóállításról és az utasokkal való bánásmódról tanult. Egy életre bevészte, hogy „sírás vagy fenyegetőzés esetén sem lehet a kocsira felengedni: kéményseprőt, a temetkezési vállalkozók díszbe öltözött ravatalozóit, henteslegényeket, részegeket” és piszkos ruhájú egyéneket. Ligeti Mária az elméleti és a gyakorlati vizsgán is kitűnően megfelelt, ám soha nem vette fel a tányérsapkát. Megmaradt újságírónak, aki visszatért A Mai Nap szerkesztőségébe és „Vizsgázott villamos-kalauznő lettem” címmel megírta személyes élményeit. □ *Rojkó Annamária*

Nagy-Budapest születése két hónap híreiben

„Az országgyűlés elé kerül Nagy-Budapest kérdése. [...] A törvényjavaslat [...] kimondja, hogy az országgyűlés Budafok, Csepel, Kispest, Pestszent-erzsébet, Pestszentlőrinc, Rákospalota, és Újpest megyei városokat, Albertfalva, Békásmegyér, Budatétény, Pesthidegkút, Pestszentimre, Pestújhely, Rákoscaba, Rákoshegy, Rákoskeresztúr, Rákosliget, Rákosszentmihály, Sashalom és Soroksár nagyközségeket Budapest fővárossal egyesíti. [...] A törvény 1950 január elsején lép hatályba és azt a belügyminiszter az érdekelt miniszterekkel egyetértve hajtja végre.” (Észak Pestkörnyék, 1949. december 10.)

„Az országgyűlés kedden elfogadta a Nagy-budapestről szóló törvényjavaslatot s ezzel Nagy-Budapest dolgozó népének sokévtizedes álma 1950 januárjában végre megvalósul.” (Észak Pestkörnyék, 1949. december 17.)

„Újpesten is életbe lép a nagybudapesti vízdíj [...]. Az árvízsgálóbizottságnak az üzemben működő revizorai hathatós segítsége nyomán biztosítottak látszik, hogy a víz egységára is le lesz szállítva. Az Iszter-üzem dolgozóinak minden igyekezete oda irányul, hogy Újpest lakóit ne károsítsa meg az, hogy a vízmű magánkézben van.” (Észak Pestkörnyék, 1949. december 17.)

„Az ötéves tervvel új országot építünk s egyidejűleg [...] új főváros kialakításához kezdünk [...]. A közlekedési hálózat korszerűsítésével közelebb kerül a munkás a munkahelyéhez, a bőkezűen felszerelt betegbiztosító palotákban szakképzett egészségügyi szervezet védi a rászorultakat, szilárd burkolatú, tisztán tartott úttestek lesznek a vendégmarasztaló sár helyett. Iskolák, kórházak, könyvtárak, kultúrtermek és világos, kényelmes, modern lakások jelzik, hogy határon belül van már a kültelki nép: birtokon belül a munkásosztály.” (Észak Pestkörnyék, 1949. december 31.)

„Nagy-Budapest megalakulásával megszűnnek a peremvárosok és ezzel együtt az Észak-Pestkörnyék hetilap is e számmal búcsúzik olvasóitól.” (Észak Pestkörnyék, 1949. december 31.)

„Az egységes Budapest első napja. [...] Hétfőn reggel azzal, hogy az új 22 kerületi előljáróság megkezdte működését, megszületett az új, egységes Budapest. [...] Nem okozott zökkenőt az sem, hogy egyes kerületi előljáróságok más helyen működtek és az sem, hogy a többi községből összevont kerületek új előljáróságot kaptak. [...] A volt megyei városokban az előljáróságot természetesen a volt városháza épületében helyezték el. [...] A kezdeti hibákat felismerésük után minél hamarabb kiküszöböljük és az új Budapestet, amely az egyesítéssel Európa hetedik legnagyobb városa lett, a szocializmust építő népi demokrácia méltó fővárosává építjük.” (Szabad Nép, 1950. január 3.)

„Ezt hozza a főváros lakosainak az Új Budapest. [...] A kórházakat területileg csoportokra fogják osztani és ezek a kórházcsoportok egy-egy vezető kórház gazdasági és – bizonyos fokig – szakmai ellenőrzése alatt állnak majd. Ilyen kórházcsoportok alakulnak az új IV. kerületben (Újpesten) két központtal [...]. A kórházak a csoportokon belül teljes gazdasági önállóságot kapnak.” (Szabad Nép, 1950. január 5.)

„A főváros 1950. évi beruházási előirányzatai között jelentős tételeket jelentenek a fővároshoz csatolt peremvárosok és községek kulturális és egészségügyi színvonalának emelését szolgáló beruházások. Újpesten 600.000 forint költséggel új bölcsődét építünk és 125.000 forintos költséggel felállítjuk a Fővárosi Könyvtár újpesti fiókját. Parkosítjuk a Szabadság- és a Béke-teret. Nagy összegeket fordítunk a Vécsey-utca és a Stadion-környéki utak burkolására. Kibővítjük az újpesti csatornahálózatot – ez két és félmillió forintba kerül. Megjavul a vízellátás is, mert most már a Fővárosi Vízművek biztosítják a jó ivóvízzel való ellátását.” (Szabad Nép, 1950. január 7.)

„Az OTI újpesti (IV. kerületi) rendelőintézetének összes szakosztályai megkezdik február 1-én működésüket a volt Újpest és Rákospalota területén lakó dolgozók számára.” (Szabad Nép, 1950. január 29.)

(Összeállította: Szöllősy Marianne)

Az Újpesti Helytörténeti
Alapítvány lapja

Alapító szerkesztő:
KADLECOVITS GÉZA

A szerkesztőbizottság elnöke:
HIRMANN LÁSZLÓ

A szerkesztőbizottság
tiszteletbeli elnöke:
DR. SIPOS LAJOS

A szerkesztőbizottság tagjai:
DR. HOLLÓSI ANTAL
DR. KÖRÖS ANDRÁS
ROJKÓ ANNAMÁRIA

Szerkesztő:
ROJKÓ ANNAMÁRIA

Munkatársak:
IVÁNYI JÁNOS
KRIZSÁN SÁNDOR
LŐRINCZ RÓBERT
SZÖLLŐSY MARIANNE

Számunk szerzői:
CZIBAK ILONA vegyésztechnikus
HIRMANN LÁSZLÓ tanár,
gimnázium-igazgató
IVÁNYI JÁNOS okl. építőmérnök
DR. KOVÁCS IVÁNNÉ ny. gyógy-
pedagógus
DR. KÖRÖS ANDRÁS ny. kúriai bíró
DR. KÖRÖSNÉ DR. MIKIS MÁRTA
ny. tudományos munkatárs (OFI)
KRIZSÁN SÁNDOR gyűjteménykezelő
LASZIP GÁBOR történész
LŐRINCZ RÓBERT könyvtáros,
könyvtárigazgató
ROJKÓ ANNAMÁRIA újságíró,
szerkesztő
SZÖLLŐSY MARIANNE helytörténeti-
gyűjtemény-vezető
DR. TÓSZEGI ZSUZSANNA
c. egyetemi docens (ELTE)

Kiadja: Újpest Önkormányzata
Műszaki szerkesztő:
GELLÉRT KATALIN
Nyomdai kivitelezés:
SPÁCIUM BT.
Felelős vezető: KOÓS GÁBOR

Digitális archívum:
ujpest.hu oldal, „Kerület” menüpont

Újpesti

Helytörténeti
Értesítő

2025. december
XXXII. évfolyam 4. szám

A BSzKRt képességvizsgáló intézete a BÚR-telepen (részlet) (Forrás: Neogrády László Helytörténeti Gyűjtemény)

1	ROJKÓ ANNAMÁRIA <i>Szabad a pálya!</i>
	Múltidéző
2	Nagy-Budapest születése két hónap híreiben Összeállította SZÖLLŐSY MARIANNE
	Tanulmány
4	LASZIP GÁBOR <i>Egylet vagy egyesület?</i> <i>Az UTE névváltozatai, 1. rész</i>
6	KÖRÖSNÉ DR. MIKIS MÁRTA <i>A közoktatás bölcsője</i> <i>Újpesten, 2. rész</i>
8	TÓSZEGI ZSUZSANNA <i>Wolfner Gyula,</i> <i>a magyar képzőművészet bőkezű mecénása</i>
12	DR. KÖRÖS ANDRÁS <i>Városból kerület – Hetvenöt éve lett</i> <i>Újpest (Nagy-)Budapest része</i>
	Közlemények
15	LŐRINCZ RÓBERT <i>Egy újpesti gyógyszerész emlékezete</i>
17	KRIZSÁN SÁNDOR <i>Villamosvasúti alkalmazottak képzése</i> <i>Újpesten, 1. rész</i>
19	IVÁNYI JÁNOS <i>Az újpesti városközpont rekonstrukciójának</i> <i>szociológiai háttere, 1. rész</i>
21	DR. KOVÁCS IVÁNNÉ <i>Dúdolva, énekelve egy életen át</i>
23	CZIBAK ILONA <i>Ne temessék mellém a hegedűmet!</i>
	Híres újpestiek
25	HIRMANN LÁSZLÓ <i>Mauthner Mihály</i>
	Interjú
28	SZÖLLŐSY MARIANNE <i>„Belső igényemmé vált a tanulás”</i>
32	Helytörténeti hírek

Egylet vagy egyesület?

Az UTE névváltozatai, 1. rész

Újpest patinás sportegyesülete, az UTE története 140 esztendeje során számos elnevezést használt. Némelyiket a klub tagsága önként választotta, máskor politikai nyomásra felvett „egylet” elnevezést viseltek öltözékükön.

A közelmúltban ismét fellángolt a vita: vajon amikor a klub UTE rövidítését feloldjuk, akkor az „E” betű az „egylet”, vagy az „egyesület” szót jelenti-e? Tanulmányunkban ennek járunk utána.

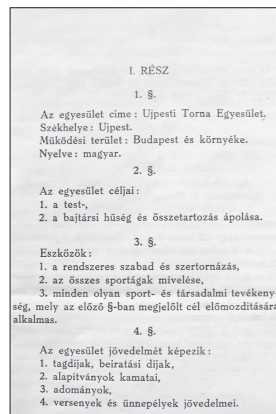
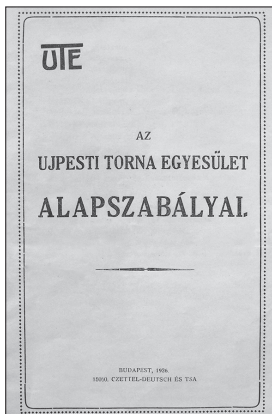
Arról nincs vita, hogy ma az UTE jelentése Újpesti Torna Egylet; a sportklub 1991 óta, alapszabályban rögzített módon ezt az elnevezést használja. Azonban ez a forma nem mindig volt hivatalos vagy általánosan elterjedt.

A történeti visszatekintés előtt érdemes megvizsgálni a két érintett szó jelentését. A 2006 óta folyamatosan szerkesztett és kiadott „A magyar nyelv nagyszótára” című értelmező szótár az „egylet” és az „egyesület” szavaknak teljesen azonos értelmezését adja meg: „vmely közös és állandó célra társult természetes, ritk. jogi személyekből létrejött (jogi személyként, jóváhagyott alapszabályok szerint, hatósági felügyelet alatt működő) szervezet, testület”. Az 1959–62 között megjelent, több kötetes

„A magyar nyelv értelmező szótára” összefoglaló mű tartalmi szempontból egyező, ám megfogalmazásában eltérő definíciót ad a két szóra. Az „egylet” kapcsán azt is megjegyzi, hogy ez a forma „kissé régies”. Az „egylet” szócikkénél mindkét szótár hivatkozik az „egyesület” szócikkre is, azonban fordított irányú hivatkozás egyikben sem található. A Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda által működtetett e-nyelv.hu portál 2017-ben foglalkozott a két szó különbözőségének problematikájával. A szavak eltérésére egyszerű, tömör és rövid megoldást találtak: „Az egylet szó az egyesület régies alakja”, majd kiegészítésként hozzáfűzték: „A különbség annyi, hogy az egylet régies, napjainkban ritkábban használt kifejezés”.

Ha vázlatosan áttekintjük a klub történetét, akkor azt látjuk, hogy az UTE elnevezés 1885 és 1950 között mindvégig hivatalos volt. 1950–51 között Dózsa SE, 1951–56 között Bp. Dózsa SK volt a Rákosi-rendszer által a klubra kényszerített név. A forradalmat követően, az 1957 és 1991 közötti időszakban Újpesti Dózsa SC vált a hivatalos formulává, majd 1991-ben a klub visszavette alapításkori nevét. Mivel a jelenlegi névhasználat egyértelműen tisztázott, vizsgálatunk fókuszában az 1885 és 1950 közötti időszak hivatalos névhasználatára áll.

Az Arcanum digitális periodika adatbázis lehetőséget nyújt precíz keresésekre és azok találatából statisztikák készítésére, így kideríthetjük, hogy a korabeli sajtó – vagy legalábbis annak digitalizált része – hogyan használta az UTE nevet a múltban. 2025 nyarán az adatbázis keresője az „Újpesti Torna Egylet” nevére az 1885–1950 közötti időszakra 3633 magyar nyelvű találatot ad, míg az „Újpesti Torna Egyesület” változatra valamivel többet, 4059-et. Első észrevételünk tehát az, hogy a jelölt időszakban az UTE betűszó „E” betűjének feloldása kapcsán mind az „egylet”, mind az „egyesület” elterjedt és használatos volt.

Az 1926. évi UTE-alapszabály borítója és első oldala (Magántulajdon)

A két verzióból az „egyesület” valamivel gyakoribb, 53%-ban fordult elő. A weboldal lehetőséget nyújt a találatok szűrésére is. Érdekes szórást mutat, ha kizárólag a hivatalos közlönyöket tekintjük végig, amelyek szigorúan a jogi személyek formális elnevezéseit használják. A Magyar Labdarúgók Szövetsége és a Budapesti Labdarúgó Szövetség hivatalos közlönyei a klubra, mint „egyletre” 61 alkalommal hivatkoztak a korszakban, ezen kívül a Magyar Közlöny egyetlen alkalommal, 1948-ban használta ezt a formát. Ezzel szemben a Budapesti Közlöny (24 alkalommal), a Központi Értesítő (12 alkalommal), valamint a Magyar Atlétikai Szövetség Hivatalos Közleményei és Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Hivatalos Lapja (1-1 alkalommal) konzekvensen és kizárólagosan az „egyesület” formát használták a tárgyalt időszakban. Az MLSZ hivatalos közlönye „egyesületként” is hivatkozik a klubra, összesen 43 alkalommal. A fentiek alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy míg a labdarúgással kapcsolatos hivatalos közlönyökben 1950 előtt vegyesen használják mindkét elnevezést, minden más területen, a hivatalos kommunikációkban azonban szinte kizárólag az egyesület változat létezett. Az MLSZ hivatalos közlönyeivel kapcsolatosan az is szemet szúr, hogy a klub teljes nevének használatához viszonyítva milyen gyakran használták csak a klubnév rövidítését. Az 1921-től kiadott lapban az „UTE” rövidítés 1950-ig 1183, az „Újpesti TE” rövidítés 507, míg az „U. T. E.” változat 3 alkalommal fordul elő. A rövidített alakok gyakorisága messze felülmúlja mind az „Újpesti Torna Egylet” (49), mind az „Újpesti Torna Egyesület” (43) alakokat.

A mennyiségi vizsgálódást követően érdemes a kutatást a minőségi irányban is elvégezni. A klub saját gondozásában kiadott történeti összefoglaló művek szerkesztői – gondolhatjuk – odafigyeltek a klub identitásának olyan fontos elemeire, mint a precíz elnevezés. Az első ilyen mű 1935-ben jelent meg és „Az UTE 50 esztendő története” címet viseli. Az exkluzív kiadású, valószínűleg Langfelder Ferenc által írt klubkrónikát lapunk két részben (1997/5. és 1998/1. szám) már közölte. Mivel ez az egyetlen ilyen jellegű korabeli kiadvány, ezért kiemelt figyelmet kell

szenteljünk megállapításainak. A könyv 161 oldalán összesen háromszor fordul elő a klub teljes neve, mindhárom alkalommal „Újpesti Torna Egyesület” formában. A kiadványban a „torna egylet” csak egyszer szerepel, akkor is köznévként. A sorban másodikként 1960-ban jelent meg az Újpesti Dózsa SC emlékkönyve „Hetvenöt esztendő a sport útjain” címmel, Fazekas Antal szerkesztésében. Ez a mű két ízben írja le a klub korábbi, megjelenése idejére már eltörölt nevét, és mindkétyszer „Újpesti Torna Egylet” néven hivatkozik a Dózsa jogelődjére. Igaz, lábjegyzetek vagy hivatkozások hiányában nem tudni, hogy a szerző milyen forrásokból dolgozott, milyen dokumentumokat használt fel kutatásai során. Felmerül, hogy Fazekas kizárólag újságcikkekre, esetleg visszaemlékezésekre és a saját memóriájára hagyatkozott a klubnév lejegyzésekor.

Ugyanez igaz a Lévai Béla szerkesztésében 1970-ben megjelent „Lila-fehérben” című könyvre, amely szintén csak az „egylet” formát ismeri. Ugyanígy jár el Ocsovai Gábor, az általa szerkesztett „Száz év lila-fehérben” című, 1985-ben megjelent könyvében is.

Az újpesti klub által saját múltjáról megjelentetett könyveket áttekintve arra a megállapításra juthatunk, hogy amíg a klubot UTE-nak hívták, a klub önmagára „Újpesti Torna Egyesület” néven hivatkozott. Azonban attól kezdve, hogy a klub hivatalos neve Újpesti Dózsa lett, a szerzők körében már az „Újpesti Torna Egylet” vált egyeduralmódóvá. A múlt – ha nem is eltöröltődött – de végleg megváltozott.

Ugyanezt a trendet figyelhetjük meg a sajtóban is. Míg – amint azt fent már kimutattuk – 1950 előtt az „egyesület” némileg gyakoribb volt az „egylet”-nél, 1950 után a szóhasználat megváltozott. Az 1951–1990 között tartó „Dózsa-korszakban” az újságírók a hírlapokban „Újpesti Torna Egyesület” verziót mindössze 22 alkalommal említették, míg az „egylet” forma 162 esetben fordul elő.

Összegezve: a klub korábbi neve a sajtóban akkor „változott át” „egyesületről” „egyletre”, amikor valójában a kettő közül egyik nevet sem viselte. Így íródott át a múlt.

(Folytatjuk...)

A közoktatás bölcsője Újpesten, 2. rész

Újpest fejlődése töretlen: lakosságszáma a XIX. század végére ugrásszerűen nőtt, a családokban egyre több gyermek született, akiknek iskoláztatását törvény írta elő. A legkisebbek számára 1887-ben már óvodák létrehozását is kimondja egy magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendelet, így 1890-től már három óvoda működik a nagyközségben. Ám hiába a növekvő intézményszám, az elemi iskolát elvégző tanulók számára kezdetben nem adódott továbbtanulási lehetőség, így a nagyobb újpesti gyermekek vagy kiestek az oktatásból, vagy csak hosszabb utazással érték el a távolabbi oktatási intézményeket. Már 1879-re erőteljesen megfogalmazódott a helyi polgári iskolák iránti igény. Először 1882-ben, az utazással nagyobb veszélyeknek kitett leányok részére indítottak két, összesen 60 főt befogadó polgári iskolai osztályt Árpád úti tantermeknek átalakított helyiségekben, hogy a diákoknak ne kelljen „erkölcsöt és egészséget veszélyeztetőleg” naponta Pestre bejárniuk. Egyébként polgári iskolát – a népoktatási törvény értelmében – a nagyobb községeknek kötelező volt felállítani és fenntartani a felső népiskola helyett, felekezeti különbség nélkül. A polgári iskola fiúk számára hat, leányok számára négy év volt. A felvétel az elemi iskola 4. évfolyamának elvégzését igazoló bizonyítvány vagy felvételi vizsga alapján történt. Ezért Újpest vezetése 1896-ban megvásárolta az István tér 19. szám alatti épületet polgári leányiskola céljára és 1897-re az osztálytermek mellett tornateremmel is bővítette. (1885-ben ez az épület adott otthont az UTE első vezérkarának alapító közgyűlése számára is.) A tanulni vágyó újpesti fiúk 1889-től eleinte magán, majd 5 év múlva államilag fenntartott polgári iskolába járhattak. A polgári iskolai osztályok már kezdetől fogva zsúfoltak voltak, így fokozatosan újabb helyszíneken újabb osztályok indultak. Ám a polgárista fiúk csak 1902-ben örülhettek igazán, amikor

új iskolaépület kaptak a Ferencz József (ma: Tanoda) téren.

Gimnáziumi képzés

Ugró Gyula, Újpest hajdani polgármestere többször is említette előadásaiiban, írásaiiban, hogy társaival együtt milyen megterhelő volt számukra nyolc éven át a zord időjárásban, „kezdetleges közlekedési eszközökkel” (ami az 1866-ban átadott újpesti lóvasutat jelentette) naponta Pestre beutazniuk a középiskolai tanulmányaik miatt. Értehető, hogy már 1890-től felerősödött az igény egy helyi gimnázium alapítására. (Az Újpesti Közművelődési Kör 1897-ben bizottságot hozott létre a gimnázium létesítése szükségességének bizonyítása érdekében.) 1905. szeptember 1-jén indultak az első gimnáziumi osztályok az Attila utca egyik kibérelt házában és megalakult a nagyközségi főgimnázium. (A „fő” jelző a 8 évfolyamos, érettségit adó képzésre utalt.) Újpest lakossága jogosan lehetett büszke új iskolájára, hiszen néhány évtizeddel a megalapítása után olyan intézményt hozott létre (bár még nem megfelelő iskolaépületben), amilyenrel az országban több, sok százéves település sem rendelkezett. (Az 1914-ben új épületbe költözött, akkor már Magyar Királyi Állami Főgimnázium, illetve 1921-től Könyves Kálmán nevét viselő gimnázium részletes története az ÚHÉ 2004/3. számában olvasható, Fericsán Kálmán tanulmányában.) A lányok számára 1919 szeptemberétől indult a helyi gimnáziumi képzés, majd 1925-től Kanizsay Dorottya Leánylíceum elnevezéssel új épületrészt vehettek birtokba a Tanoda téren, az elemi iskolára ráépített emeleti szinten.

Bonyolult iskolarendszer

„Trifurkáció” – ezzel a szóval illette a régebbi pedagógiai szakirodalom a XX. század első felére kialakult iskolarendszer társadalmi rétegek szerinti tagoltságát. A legszegényebbek gyermekei legfeljebb az elemi iskolát végezheték el, a középosztály jórészt polgári

iskolába járatta lányait és fiait, míg a gimnázium inkább azok rendelkezésére állt, akiknek szülei még akár felsőfokú tanulmányokat is terveztek gyermekeiknek és képesek voltak azt finanszírozni. Az oktatási rendszer hármastagozódása tehát erősen szelektált, akadályozta a társadalmi esélyegyenlőséget. Hiába volt előírva a kötelező elemi iskolai oktatás, a XIX. század végén a gyerekeknek csak a 79%-a járt iskolába, mert a szülők gyakran nem tudták biztosítani számukra a megfelelő téli ruházatot, vagy nélkülözni őket a háztartási, ház körüli munkákból. Kiemelendő gróf Klebelsberg Kuno kultuszminiszter tevékenysége, aki 1926-27-ben újabb népiskolai programot indított: 3-5 év alatt mintegy ötezer népiskolai terem és tanítói lakás épült szerte az országban, az egyik legnagyobb iskolaszervezési akció keretében. Ám a már ekkor tervbe vett egységes, nyolc évfolyamos népiskolai képzés bevezetése csak 1945-ben, a 6650/1945. ME rendelettel valósult meg: megszületett a trifurkációt fel számoló 8 osztályos általános iskola.

Iskolaélet a XX. század elején

Újpest 1907-ben városi rangot kapott, lakossága ötvenezer fő fölé emelkedett. Már nyolc óvoda, húsz elemi iskola és két gimnázium kapuján léptek be nap mint a nap a diákok.

Az anyanyelvoktatás továbbra is vezető helyet foglalt el a tantárgyak sorában, több érdemjeggyel is értékelve. A betűvetés alapos elsajátítását új módszerek segítették. Kiemelkedik ezek közül Tomcsányiné Czukrász Róza tanítónő fonomimikai módszere, amelynek fő elemét az jelentette, hogy minden hangot/betűt egy mozdulat kísért. Maga a módszer és az általa írt ABC-s könyv rohamosan terjedt, országosan is igen népszerű lett, sok kiadást megért, évtizedeken át használták. A gyermekekben jobban rögzült egy új hangzó, ha azt egy gesztussal ismert tárgyhoz, művelethez kapcsolták. (A módszert 1950-ben betiltották, politikai megfontolásból eltűnt a „szocialista elvekkel összeegyeztethetetlen játékosság” miatt, ám a XXI. századra újra éledt.)

A kicsik a tankönyvek mellett vonalas írkákat használtak, míg a felsőbb évfolyamosok pepita, vastagabb borítójú, „komolyabb”, soklappos füzetbe jegyzeteltek, számoltak, fogalmaztak.

A füzetekben előre nyomtatott margó volt, olykor szélesebb, hogy a diákok a szükséges javításokat oda írják. Továbbra is fontos volt az írások tisztasága, külalakja, ezt külön osztályzat értékelte. Mindenképp meg kell említenünk a Trianon után nyomtatott iskolai füzeteket. 1920. június 4. „a magyar nemzet halálos ítéletét jelentette”, erről a füzetborítók nyomtatása is tájékoztató. Nem, nem soha!, „Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában, hiszek Magyarország feltámadásában! Ámen”, „Csonka Magyarország nem ország, nagy Magyarország mennyország!” – ilyen feliratokat olvashattak a diákok a megvásárolt füzetek elő- és hátlapján, olykor a megcsónkított haza térképrajzával együtt. Némelyik részletezte az elcsatolt, négy környező országnak ítélt terület fölrajzi, népességi, gazdasági adatait is, összevetve a határon belül maradt települések adataival. Az óvodák, elemi és polgári iskolák száma is drasztikusan csökkent, a füzet hátlap szerint például 2200 kisdudóvó, 13 ezer elemi iskola és 400 polgári iskola került határon túlra, a legtöbb Romániába. Újpest és más városok tanköteles gyermekeinek száma akkor azért nőtt, mert számos magyar család (kb. 400 ezer fő) menekült át az elszakított területekről és kezdett új életet. (Újpesten néhány elemi iskola osztályterméből is lakószobákat alakítottak ki számukra.)

Zenetanulás

A polgári családokban szinte elvárt volt, hogy a gyermekek a kötelező oktatáson kívül zenei tanulmányokat is végezzenek, és megtanuljanak hangszeren játszani. A polgári ebédlők megszokott hangszere volt a zongora és gyakran került sor a családtagok által előadott „házi koncertre” is. Újpest élen járt

A j betű mutatása és írott képe Tomcsányiné: A magyar gyermek első könyve című ABC-s könyvben

a zenei nevelésben. Az 1891-ben létrehozott Újpesti Zeneművelő Egyesület (Conservatorium) egyik alapítója, majd igazgatója Erkel Gyula karmester, zeneszerző (Erkel Ferenc első gyermeke) volt. A zeneoktatás öt tanszakon – zongora, hegedű, gordonka, magánének, cimbalom – indult az István tér 9. számú házban, egy háromezteres lakásban. Az intézménynek akkor mindössze 72 tanulója volt, amely 1915-ben már 200 főre emelkedett. 1922-ben az iskola átköltözött az István tér 21.-be. A tanulói és tanári létszám és ezzel együtt a tanszakok számának növekedése a tárgyi feltételek (tantermek, hangszerállomány) fejlesztését, bővítését is megkövetelte.

A Conservatorium dísztermében felejtethetetlen zenei esteket is rendeztek, neves művészek (pl.: Bartók Béla, Dohnányi Ernő) fellépésével. Ám az újpesti diákok sem maradtak koncertlehetőség nélkül. Évente többször is tartottak növendék-hangversenyt, ahol a legkisebb, 1. évfolyamos diáktól a végzősig mindenki bemutatkozhatott egy-egy hangszeres mű erejéig. A fennmaradt, nyomtatott műsorlapok nemcsak a diákok, hanem a felkészítő tanáraik nevét is feltüntetik.

ÚJPESTI ZENEMŰVELŐ EGYESÜLET
(CONSERVATORIUM.)

Magánjellegű ének- és zenekiskola.

beír. szám.

Bizonyítvány.

Kanovits Ferike
született *újpesten*, 1899. évi *martius* hó 2-én,
az 1914/15. évi *Újpesti Zeneművelő Egyesület (Conservatorium)*
zongora tanszakának *II. (második)* osztályából
a következő érdemsorozatot nyerte:

Szorgalom: *erőmedetlen*
Elért eredmény: *jeles*
Magaviselet: *dicséretes*

Mint melléktárgyat az összhangzattant
eredménytel végezte.

A tanév folyamán mulasztott órák száma *23* ebből igazolt *23* igazolatlant *0*
Kelt Újpesten, 1914. évi *júnus* hó 23. napján.

Erkel Gyula igazgató. *Szikla Adolf* titkár.

Zenedei bizonyítvány 1914-ből, Szikla Adolf zeneszerző, karmester, alapító, majd igazgató aláírásával

Mind az iskolai, mind a zenedei tanulmányok értékelése bizonyítványokkal történt (A4-esnél nagyobb íves papíron), amelyek szöveges jelzőt is tartalmaztak magára a tantárgyra, illetve külön a szorgalomra és a magatartásra vonatkozóan is. Némelyik régi szóhasználat magyarázatra szorul, összevetve a fordított sorrendű számozással. Az „erőmedetlen” szorgalom például a zenedében a legjobb volt, magaviseletből a „tűrhető” jelzővel illetett, közepesnél rosszabb értékelés viszont nem létezett. A polgári iskolában a legjobb a „kitartó” szorgalom volt, a kettes (mai értelemben 4-es) szorgalmat „kellő” jelzővel illeték, a rossz magatartásnál pedig egy fokozattal jobb volt a „szabálytalan”.

Újpest hajdani iskoláiról olvasva a leggyakrabban felbukkanó kifejezések: „a tanulók számának szaporodása”, „túlzsúfoltság”, „az iskola szűknek bizonyult”, „a tantermeteket folyton szaporítani kellett”, „új tantervek kinevezése” stb., mind a gyors fejlődés következményei, amely a kisközség 1840-es alapításától egy polgárosodó, XX. századi nagyváros kialakulásáig vezetett. Az iskolai oktatás – a nagy létszámú osztályok és a frontális, poroszos módszerek ellenére – eredményesnek bizonyult, mivel a tankötelezettségi idő alatt a jól megalapozott elemi képzésben, majd a (mai felső tagozatnak megfelelő) polgári iskolákban tanuló diákok és tanáraik – Ugró Gyula 1931-es írása szerint – „a vizsgákon, kiállításokon és versenyeken mindig a legteljesebben felelnek meg, [...] a tanügyi hatóságok számtalan dicsérő elismerésben részesítették azt a kiváló munkát, amit a nemes ambícióval működő [...] buzgó tanári testület [...] önfeláldozóan kifejt”. A dicsérő, emlékező szavak napjainkra is tanulsággal szolgálnak. □

Az érdemjegyek fokozata:

Érdemjegyek	Előmenetel	Magaviselet	Szorgalom	Írásbeli dolgozatok külső alakja
1	kitűnő	dicséretes	kitartó	csinos
2	jeles	jó	kellő	tiszta
3	jó	tűrhető	változó	rendes
4	elégséges	szabálytalan	hanyagló	tűrhető
5	elégtelen	rossz	csökély	rendetlen

Az érdemjegyek magyarázata a polgári iskolai bizonyítvány hátulján (Források: családi archívum)

Wolfner Gyula, a magyar képzőművészet bőkezű mecénása

Az elsőrangú műgyűjtő kizárólag magyar képző-, ipar- és népművészeti alkotásokból álló, páratlan értékű gyűjteményét és annak sorsát előző cikkünkben (ÚHÉ 2025/2. szám) mutattuk be. Wolfner Gyula portréja azonban nem lenne teljes, ha nemoznánk arról, milyen nagyvonalúan támogatta a magyar képzőművészetet nemcsak saját műgyűjteményének gyarapításával, de az általa alapított díjakkal, illetve a múzeumoknak ajándékozott értékes műtárgyakkal.

Hatalmas sikert aratott azzal, hogy 1922-ben megnyitotta lakását az érdeklődő művészetbarátok előtt. Wolfner döntéséhez Vass József kultuszminiszter levélben gratulált. Az újságírók nem győzték magasztalni a kollekció művészeti értékét, de különösen azt, hogy három évtizednyi gyűjtőmunkája során egyetlen olyan műkincsre sem tett szert, amely ne „magyar kéz, magyar szellem, magyar zsenialitás” megtestesülése lett volna. Szerénységével komoly rokonszenvet váltott ki: hiába faggatták, saját magáról nem nyilatkozott. Egy mondása mégis elhíresült: „Az igazi gyűjtő úgy gyűjtsön, hogy az már magában véve is alkotás legyen”.

A Szinyei Társaság 1922. évi ülésén a Szépművészeti Múzeum főigazgatója, Petrovics Elek meleg hangú beszédben ünnepelte a társaság két tagját, Wolfner Gyulát és Lázár Bélát. Az előbbi a műgyűjtők mintaképének nevezte – egyrészt, mert a közönség előtt megnyitotta, másrészt, mert tudományos igénnyel feldolgoztatta remekművekben gazdag gyűjteményét. Petrovics a Lázár által írt „Egy magyar gyűjtemény” című könyv maradandó értékű művészettörténeti teljesítményét méltatta; külön kiemelte a Wolfner-gyűjtemény mesterei közül Szinyei Merse Pál, Mednyánszky László és Székely Bertalan kiváló jellemzését.

Wolfner Gyula megszámlálhatatlan bel- és külföldi látogatót fogadott otthonában. Főrangú vendégei közül kiemelt figyelmet kapott Izabella királyi hercegasszony és leánya, Gabriella királyi hercegnő 1929 májusi látogatása. A felséges vendégek nagy elismeréssel nyilatkoztak a magyar művészet legfontosabb ágait felölelő lakásmúzeum gyűjtőjéről.

Múzeumi ajándékozások

Az 1920-as, '30-as években a napilapok előszeretettel adtak közre híreket arról, hogy „Wolfner Gyula úr bőkezűsége révén” újabb és újabb műalkotások kerültek a Szépművészeti Múzeumba. Az értékes adományok közül is kitűnik Székely Bertalannak a pécsi freskóhoz készült három vázlata és Tornyai Jánosnak Tollfosztók című ceruzarajza.

Csuk Jenő: Gulyásbojtár az ecsegi pusztán – Wolfner-díj, 1919 (Forrás: Művészet, 1918)

Két kimagasló értékű adományról érdemes kicsit hosszabban beszámolni. Amikor Wolfner megtudta, hogy a képviselőházban múzeumot rendeznek be, úgy döntött, hogy a birtokában lévő egyik igen figyelemre méltó, értékes festményt a parlamenti múzeumnak adományozza. A gyűjtő Bécsben talált rá a rézlapra nyomott olajfestményre, amelyről megállapították, hogy a pozsonyi diétát ábrázolja. A magyar történelem akkori vezéralakjait felvonultató látványos kép Mária Terézia korában készült.

Lotz Károly néhány tanulmányát azal a kikötéssel vásárolta meg Wolfner a Szépművészeti Múzeum számára, hogy azok letétként az Operaház emlékgyűjteményében kapjanak helyet. A festőművész a zene különböző műfajait szimbolizáló vázlatok egy részét az operaházi nézőtér mennyezetét tartó boltív képeihez készítette. A többi vázlat a proscénium homlokzatára tervezett képekhez készült. A Lotz-féle tizennégy vázlat valódi értéke, hogy betekintést enged a nézőtér festői díszítésének terveibe.

Vadász Endre: Nyár – Wolfner-díj, 1927 (Forrás: Magyar Művészet, 1927)

1927-ben a hivatalos lap közölte, hogy a kultuszminiszter Wolfner Gyulának a Szépművészeti Múzeum részére juttatott ajándékaiért elismerő köszönetét fejezte ki. 1928-ban egy parlamenti vita során az egyik felszólaló bírálta a gazdag üzletembereket, amiért nem áldoznak eleget a magyar kultúrára. Válaszában egy képviselő kiemelte, hogy a „gazdasági tényezők” igencsak erőteljesen kiveszik részüket a kulturális törekvések támogatásából. „Hogy egyebet ne mondjak, itt van báró Kornfeld Móric vagy Wolfner Gyula, akik mindig a legnagyobb áldozatkészséggel pártolják a művészetet.”

Országos Magyar Képzőművészeti Társulat (OMKT)

Az 1861-ben alapított társulat célja kiállítások rendezése, a művészek támogatása, de főképpen a magyar művészeti élet fellendítése volt. A társulat évszakonként rendezett kiállításai, az úgynevezett magyar szalonok komoly lehetőséget nyújtottak a művészek bemutatkozására.

A Képzőművészeti Társulat 1915-ben új vezetőséget választott, ekkor lett Wolfner Gyula a művásárló bizottság tagja.

A társulat 1926-ban úgy döntött, hogy kiállítást rendez a jelen és a múlt legjobb magyar táj- és életképeiből, valamint szoborműveiből. A magyar táj- és népeleti kiállítás ügyeit két önálló bizottság intézte. A végrehajtóbizottság hét tagja – köztük Wolfner Gyula – kizárólagos joga volt a tárlat anyagának összegyűjtése, kiválogatása és a kiállítás elrendezése. A díjakról egy másik bizottság döntött. A végrehajtóbizottság azon túl, hogy az elhunyt magyar mesterek témába vágó műveit kiválasztotta és egybegyűjtötte, kortárs művészeket is meghívott a kiállításon való részvételre. Mindemellett a műveit bárki beküldhette bírálatra, aki Magyarországon alkotott, vagy tanulmányait itt végezte. A kiállítás jelentős sikert aratott úgy a szakmai, mint a nagyközönség körében.

A Wolfner Gyula képzőművészeti díj

Komoly elismerést váltott ki a nyilvánosságban Wolfner azon elhatározása, hogy a társulat keretén belül új művészeti díjat alapít. A műpártoló mecénás szándékának megfelelően

az első ízben 1917-ben kiírt pályadíjat olyan magyar műalkotásra – festményre vagy szoborműre – tűzték ki, amely a magyar néplélek komoly, nemes vonásait tükrözi vissza. A díj célja általános tetszést aratott. Gróf Andrássy Gyula külön köszönetét fejezte ki, amiért a díj kitűzésével „a művészetünkben már-már kiveszőfélben lévő magyar érzésnek a gyökereit igyekszik megkötni”. Báró Forster Gyula így nyilatkozott: különös örömmel tölti el a pályadíj, mert Wolfner az „adományával ismét a nemzeti jelleg kidomborítására fordítja művészeink figyelmét”.

A társulat ötödik kiállításán Wolfner újabb alapítványt tett, ismét a nemzeti szempontot hangsúlyozva. A százezer koronás alapítvány célja egy „abszolút becsű”, magyar tárgyú festmény vásárlása a Szépművészeti Múzeum gyűjteménye számára; a művet az intézmény mindenkor igazgatója választhatta ki.

A sajtóhírekből májdnem hiánytalanul össze lehet gyűjteni az évente díjazott művészek nevét. Itt nincs módunk a közel harminc éven át kiadott díjak teljes „leltárát” közölni, de néhány figyelemre méltó művészt és alkotását megemlíjük.

Az első évben Koszta József „Kukoricatörők” című festménye nyerte el a Wolfner-díjat. Lázár Béla így ír a nyertesről: Koszta művéből „a nagy alkotások mindent magával sodró heve [...] árad felénk. Itt a színek hatalma megkapó erővel szólal meg. A legegyszerűbb motívum a színlátás erejével monumentálissá van felfokozva. A sötét tonalitású képbe ezer szín van beágyazva, és a színek ez ellentétjeire felépített egység hatása elemi erejű”.

Edvi Illés Aladár „Várakozás” című képével 1926-ban nyerte el a Wolfner-díjat. A művészt korábban már kitüntették az állami festészeti aranyéremmel, négy alkalommal az Esterházy-díjjal, de számos további sikert is a magáénak tudhatott.

A sajtóbeszámolók szerint a Szinyei Merse Pál Társaság 1938. évi Tavaszi Szalonjának legnagyobb meglepetését egy fiatal szobrász, Örkényi-Strasser István jelentette, aki mondanivalóját egészen ritka egyszerűséggel, kifejezőerővel és szobrászi érzékkel tolmácsolta. A tárlaton kiállított munkáit az 1930-as évek magyar szobrászati alkotásainak

legjava közé sorolták. A Wolfner Gyula-díjat Örkényi-Strasser a „Koldusasszony” című szobrával nyerte el. A Csongrád megyei Hirlap így tudósított az eseményről: „Különösen nagy most a lelkek ünnepe, mert különösen nagy sikerről érkezett hír Budapestről: Örkényi-Strasser Istvánnak, a szentesi születésű, kitűnő szobrászművésznak ítélték oda a szalon egyik nagydíját”. A kiemelkedő tehetségű szobrászművész mindössze 33 évet élt; ő volt a kiskunhalasi állomáson a munkaszolgálatosok ellen elkövetett tömegmészárlás áldozatainak egyike.

A Wolfner-díj átadásáról szóló utolsó hír 1943-ban jelent meg. Akkor Breznay József nyerte el a kitüntető címet, amelyre élete végéig büszke lehetett, mert még a XXI. századi kiállításai kapcsán is megemlíttette. A 95 éves korában, 2012-ben elhunyt festőművész nemzedékének egyik legtehetségesebb tagja volt. Nekrológjában így jellemezték: egész életén át az ember és a táj egységét kereste, a művészet és az élet értékeit szorosan összetartozónak érezte. Breznay hitvallása szerint „a festészet egy dologból származik, a szeretetből.”

A Szinyei Merse Pál Társaság

A Szinyei Merse Pál Társaságot a festőművész emlékének ápolására és a magyar képzőművészet érdekeinek szolgálatára alapították 1920-ban. Évente adták ki a Szinyei-jutalmat, ösztöndíj-pályázatokat hirdettek, továbbá finanszírozták egy fiatal művész külföldi tanulmányútját. A társaság éves beszámolóiban rendre kiemelték azoknak a tagtársaknak a nevét, köztük Wolfnerét, akik bőkezű támogatásukkal biztosították a működés anyagi feltételeit. Két adat a korabeli sajtóból: Wolfner az első évben 45 ezer, 1924-ben pedig 5 millió koronát adományozott a társaság céljaira.

A társaság első tíz évét áttekintő beszámoló kiemelte az alapító által meghirdetett ifjúsági ösztöndíj pályázatokat, amelyeket eleinte évente kétszer, később háromszor hirdettek meg. E pályázatok rendkívül népszerűek lettek, ugyanis azokon bárki részt vehetett, az amatőröktől kezdve a növendékeken át, a végzett művészekig. Az alapítás után öt évvel a díjazottak műveit önálló kiállításon mutatták be. □

Városból kerület – Hetvenöt éve lett Újpest (Nagy-)Budapest része

1950. január 1-jétől jelentősen átalakult Magyarország közigazgatási beosztása. Az addig létező 25 vármegyéből 19 megyét alakítottak ki, megszüntetve a Trianon utáni csonka megyéket. Ugyanakkor lépett hatályba az 1949. évi XXVI. törvény, amely a Budapest környékén lévő hét város és 16 község egyesítését rendelte el a fővárossal. E városok közé tartozott Buda-fok, Csepel, Kispest, Pestszenterzsébet, Pestszentlőrinc és Rákospalota mellett Újpest is. Így jött létre a mai Budapest, amelyet a népnyelv akkoriban Nagy-Budapestnek nevezett.

A törvény preambuluma hangsúlyozta a munkásosztály politikai befolyásának érvényesülését „A főváros és a környező települések dolgozóinak évtizedes vágya válik valóra azzal, hogy a Magyar Népköztársaság országgyűlése megteremti a fővárossal egy gazdasági egységet képező városok és községek közigazgatási egységét”. A törvény kimondta, hogy a főváros egyesített területe – igazgatási szempontból – kerületekre tagozódik. A kerületek számát, határát és elnevezését egy minisztertanácsi rendelet határozta meg, amely alapján Újpest lett Budapest IV. kerülete (a korábbi – Belvároshoz tartozó – IV. kerület beolvadt az V. kerületbe). A becsatolt települések és a főváros új határainak megállapításához Preisich Gábor építész tanulmánya szolgált alapul, amelyet az országgyűlés 1949. április 5-én fogadott el, míg az említett törvény megszavazására 1949. december 20-án került sor. A főváros területe, ezáltal több mint a kétszeresére, 207-ről 527 négyzetkilométerre nőtt, 1 millió 058 ezres népessége 541 ezer fővel gyarapodott.

Valójában Újpestnek Pesthez, később Budapesthez tartozása nemcsak a „települések dolgozóinak évtizedes vágya” volt, de időről-időre felmerült Újpest 1840-ben történt megalapításától kezdődően. A Jelenkor cí-

mű folyóirat 1841. májusi száma már ezt írta: „Károlyi István gr. ‚Uj Pest’ nevű telepítvénye a’ váci sorompón túl évről-évre gyarapodik ’s leginkább zsidók költöznek oda, ’s 10 évig minden adófizetéstől mentek, melly kedvezmény következtében rövid idő alatt csinos kis város fog ott létesülni, idővel talán Pesttel egyesülendő”.

Ennek a „jóslatnak” a beteljesüléséhez vezető út azonban hosszú időt vett igénybe.

A XIX. század végétől az egyesülésig egyszer a főváros, máskor Újpest község, nagyközség, majd 1907-től város részéről fogalmazódott meg az igény a település Budapesthez csatolására. A törekvés hátterében – mindkét oldalról – az a rohamos fejlődés állt, amely Újpestet az ország egyik legjelentősebb iparvárosává tette. Bárczy István főpolgármester 1906-ban tanulmányt készített dr. Harrer Ferenc tanácsjegyzővel a fővárossal határos helységek – közöttük Újpest – Budapesthez csatolásának lehetőségéről. Harrer írását az 1950-es egyesülés előkészítése során is felhasználták. [Ennek részleteiről és az 1949 előtti történetéről lásd: Iványi János: Újpest megyei jogú város, mint Nagy-Budapest IV. kerülete című tanulmányát az Újpesti Helytörténeti Értesítő 2020/4. számában.]

Újpest oldaláról már az előző századforduló óta folyamatosan napirenden volt a csatlakozás gondolata, amely a baloldali (szociáldemokrata) vezetések idején megerősödött. A Világ című lap 1919. január 5-i száma így írt erről: „Újpest egyesülni akar a fővárossal. Újpest közönségének évtizede kívánsága, hogy a várost közigazgatásilag a fővároshoz csatolják, eddig azonban nem tudták elérni a kívánságuk teljesülését. Most a város közönsége elhatározta, hogy a népkormánytól fogja kérni a fővároshoz való csatolását. Ezért a város közönsége nevében mintegy kétszáz főből álló küldöttség kereste

Hogyan zajlott az egyesülés előkészítése Újpest városának oldaláról? 1945 után Újpest lakóinak többsége a csatlakozást támogatta, mert attól várta a pusztító háború után a továbbfejlődést, az infrastruktúra mielőbbi kiépülését, a munkások Budapest–Újpest közötti „ingázásának” megkönnyítését. Újpest város tanácsának 1949. június 29-i jegyzőkönyve szerint – amikor a Budapesttel történő egyesülés a parlamentben már eldöntött kérdés volt – dr. Ruisz Rezső miniszteri osztálytanácsos az Építési Mi-

nisztériumból a „közös jövő” további előnyeit villantotta fel a tanácsstagok előtt. Nagy-Budapest kialakulásával kapcsolatban kifejtette, hogy „a kerületi rendszer nem azt jelenti, amit a múltban, hanem a kerületek a jövőben sokkal fontosabb funkciót jelentenek, amely a demokratikus fejlődés során be kell hogy következzen. Csak a legszükségesebb irányítás marad a központi városházán, a legtöbb funkciót a kerületek fogják végezni. Ezzel megszűnik, hogy a közösségnek be kelljen járni a központba [...]. Az ötéves terv keretszámainál arra kell gondolni, hogy a kerületeket megerősítsék”. Az egyesülést a tanácsulást vezető Döbrentei Károlyné polgármester és a szavazásnál a testület túlnyomó része is támogatta. A polgármester asszony azzal érvelt, hogy a Nagy-Budapest-hez tartozás „az ügyvitel meggyorsulását, a közellátás meggyorsulását és olcsóbbulását [sic!], a lakásprobléma megoldását, a szociális- és kultúrintézmények fejlődését fogja maga után vonni”. A Szabad Nép 1949. december 14-i száma beszámolt Budapest főváros területének új megállapításáról. A kommunista párt lapja Köből József elvtársnak, az országgyűlés Közigazgatási bizottsága előadójának szavait idézte, aki a törvényjavaslatot ismertetve hangsúlyozta, hogy „Népköztársaságunk fővárosában [az egyesítéssel] még jobban érvényesül majd a munkásosztály súlya”.

Tanulmány

A hangzatos ígéretekkel szemben 1950-től Újpest és a Budapest környéki többi város, község nem lett önállóbb, és nem érvényesülhetett a „népakarat”, ahogyan azt – legalábbis a szavak szintjén – hangoztatták. A budapesti kerületek – miként az ország más alsóbb szintű közigazgatási egységei – ugyanis betagozódtak a szovjet mintára kialakított hierarchikus tanácsrendszerbe. Az 1949. évi Alkotmány [1949. évi XX. törvény] a helyi közigazgatás intézményeit tanácsoknak nevezte, amelyeknek – az 1919-es tanácsköztársaság kivételével – nem voltak hagyományai az országban. Ez a fajta tanácsrendszer nem ismerte el az önkormányzatiság alapelveit, a helyi ügyekben az önálló döntési jogot. A tanácsok az államhatalom helyi szervei, a felsőbb utasításokat végrehajtó decentralizált hivatalai voltak.

A lakosságnak nem, csak a feletteseiknek tartoztak felelősséggel, és a tanácsoknak az állami szervek mellett a pártszervek utasításait is végre kellett hajtaniuk. Az Alkotmány alapján a tanácsok felállításáról a tanács törvény [1950. évi I. törvény] rendelkezett. Ebben a tanácsok alig kaptak önálló jogkört, saját anyagi eszközökkel nem rendelkeztek, mivel a helyi költségvetéseket az állami büdzsé egyik fejezetébe építették be. Megszűnt a községi tulajdon, így helyi kezdeményezéseket sem támogathattak tovább.

A tanácsok tagjait látszólag a nép választotta meg. Az 1951. évi 31. törvényerejű rendelet azonban ennek módját, az országgyűlési választásokhoz hasonlóan az ún. kötött listás választásban határozta meg, ami azt jelentette, hogy kizárólag pártlistákra lehetett szavazni, és a listát csak egészében lehetett támogatni vagy elutasítani. Az ellenszavazatok aránya a tanácsválasztásoknál jelentéktelen volt. 1954-ben változtak a szabályok, a tanácsok általános feladatai között azonban első helyen továbbra is az „államhatalmi tevékenység” állt. A helyi autonómia alig bővült, mivel arra csak „az állami népgazdasági terv és az állami költségvetés keretein belül” adtak lehetőséget. Az államosítások idején az oktatási és egészségügyi intézmények állami, vagy fővárosi tulajdonba kerültek, így a kerületeknek kevés beleszólásuk volt a fenntartásukba, tevékenységükbe.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy Újpest város közössége a helyi autonómiájának megszűnését nem a Budapesthez csatolás miatt szenvedte el, mert az valójában a szovjet típusú tanácsrendszer merev hierarchiájának az „eredménye”, amelyet a későbbi fokozatos enyhülés ellenére, csak a rendszerváltásnak sikerült többé-kevésbé orvosolnia.

Az, hogy Újpest a főváros részévé vált, nemcsak az államigazgatásban, hanem az igazságszolgáltatásban is változásokat hozott. Az 1900 óta működő Újpesti Járásbíróság, amelynek illetékessége Újpest mellett Rákospalotára, Pestújhelyre és Főtra is kiterjedt, Budapest IV. és XV. kerületének bírósága lett, ugyanígy változott az ügyészség feladatköre is.

Nem változott viszont az egyházak területi beosztása. A Római Katolikus Egyházban Újpest városként, majd kerületként továbbra is a Váci Egyházmegyéhez tartozott, és ezen csak II. János Pál pápa 1993-ban kiadott bullája változtatott, amely újrarendezte a magyar egyházmegyéek határait. Azóta Újpest római katolikus plébániái a Budapest-Esztergomi főegyházmegye részei lettek.

És hogyan tükröződött Újpest „kerületté válása” a mindennapi életben? A legegyszerűbb példával kezdve e sorok írójának édesanyja személyi igazolványában 1926-os születésének helyeként Újpest volt bejegyezve, míg fia, aki ugyanitt született, már Budapestet mondhatja szülőhelyéül. Kortársaim számára – bár büszkén valljuk magunkat újpestinek – a Budapesthez tartozás is ugyanolyan erős, külföldiekkel való beszélgetéskor, nemzetközi konferenciákon budapestieknek mondjuk magunkat. Felmenőink, ha villamosra, autóbuszra szálltak, mindig azt mondták, hogy „bemegyek Pestre”, ami jól jelezte újpesti identitásukat. Törvényekkel, rendeletekkel egyik napról a másikra meg lehet változtatni egy helység hovatartozását, az érzelmek és a hagyományok azonban sokkal, lassabban fakulnak, változnak. Azonban miért ne lehetnénk egyszerre újpestiek és budapestiek, akiknek a Széchenyi Lánchíd és az újpesti Víztorony egyaránt kedves építmény? Városból kerület lettünk, de ez számunkra azt jelenti: két városunk is van, így szerencsésnek mondhatjuk magunkat. □

Egy újpesti gyógyszerész emlékezete

A közelmúltban különös tárgyi emlék került elő egy dunakeszi családi ház padlásáról. A megsárgult kis gyógyszeres tasakon a múlt század első felében a szomszédos Újpesten működő „Mátyás király” gyógyszertár adatai szerepelnek. A papírtasak egy beazonosíthatatlan port tartalmaz, amelyből a patikus naponta egy-két adag bevételét javasolta. Az apotéka tulajdonosának, Budanovits Tibornak a személye mindeddig szinte ismeretlen volt az Újpest múltját kutatók körében.

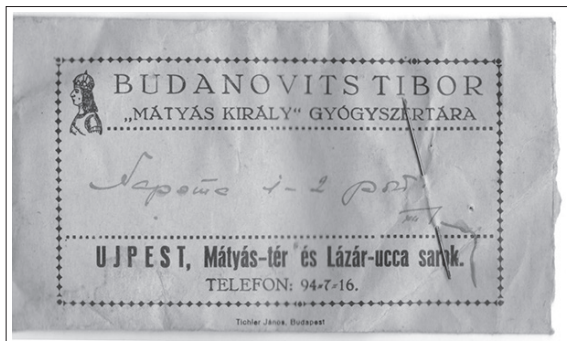
A felbukkant relikvia apropóján – a korabeli sajtó és családkutató adatbázisok anyagainak segítségével – az ő életét idézzük fel.

Budanovits Tibor 1892. január 16-án született a Szatmár vármegyei Szinerváralján (ma: Seini, Románia) Budanovits Béla MÁV-főellenőr és Stahurszky Paula gyermekeként. Elemi és középiskoláit Debrecenben végezte. Az első világháborúból tizenkilenc hónapnyi frontszolgálatot követően hadirokkantként tért haza. Ezután a budapesti Tudományegyetemen gyógyszerész diplomát szerzett, majd 1929 decemberében Újpesten, a Mátyás tér és a Lázár utca sarkán megnyitotta a „Mátyás király” névre keresztelt gyógyszertárát. A megnyitón a miniszteri tanácsosok, tábornokok, illetve a tiszt- és főorvosok mellett Semsey Aladár újpesti polgármester, továbbá a báró Wolfner család

több tagja is részt vett. A gyógyszertár művészi, barokk stílusú berendezését – diófából, dúsan aranyozott faragással – Panucza György műbútorasztalos-mester tervezte és készítette.

Budanovits Tibor az újpesti patika üzemeltetése mellett komoly közéleti tevékenységet is folytatott. A Hadirokkantak Országos Nemzeti Szövetsége (HONSZ) 1931-ben társelnöknek, a szervezet újpesti csoportja 1932-ben elnökének választotta. Ugyanabban az évben a HONSZ országos zászlószentelési ünnepségei Budanovitsnak a Magyar Rádióban elhangzott beszédével vették kezdetüket. Horthy Miklós kormányzó 1934-ben a hadigondozás terén sok éven át kifejtett munkásságáért Signum Laudis kitüntetésben részesítette. Ez alkalomból a Magyarországi Gyógyszerész Egyesület Budapest-vidéki kerületének – amelynek alelnöke volt – tagjai a budapesti Carlton Hotel különtermében rendezett díszvacsorán köszöntötték.

Budanovits az Országos Frontharcos Szövetség újpesti csoportjának elnökeként, a Társadalmi Egyesületek Szövetsége újpesti szervezetének társelnökéül, a Foederatio Americana (más néven Katolikus Magyar Egyetemi és Főiskolai Bajtársi Szövetség) rákospalotai-újpesti testületének priorjaként, valamint az újpesti katolikus bálók főrendezőjeként is nevet szerzett magának. Mindezek mellett a politikai életben is aktív szerepet

A Mátyás király patika gyógyszerestaskja (A szerző felvétele)

A gyógyszertár épülete napjainkban (Forrás: www.google.hu)

vállalt: az 1934. évi törvényhatósági választásokon a Nemzeti Egység Pártja (NEP) színeiben Pest vármegye megyebizottsági tagja lett, majd 1936-ban a NEP egyik helyi vezetőjeként bekerült az újpesti képviselő-testületbe. A zene sem állt távol tőle, az újpesti Erkel Ferenc Zeneművelő Egylet választmányi elnöki posztját is betöltötte.

1936-ban az újpesti plébániatemplomban kötött házasságot a kispesti özv. Herbacsek Mihályné Püttner Rózsával. A tanúk Werth Henrik altábornagy (1938–1941 között a magyar hadsereg vezérkari főnöke) és Janda Károly belügyi miniszteri tanácsos voltak. Budanovits rövidesen bekerült a felesége által vezetett fakereskedelmi részvénytársaság felügyelőbizottságába is, majd 1939-ben – többek között gróf Héderváry Károllyal, báró Jeszenszky Miklóssal és gróf Széchenyi Gáborral a Duna-Tisza Áruellenőrző Rt. igazgatótanácsának tagja lett.

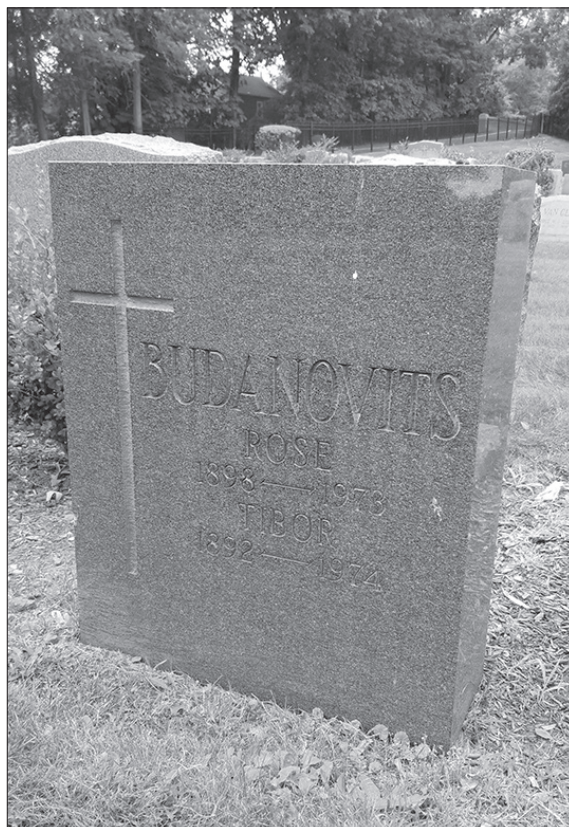

Budanovits Tibor a kormányzói kitüntetés átvételekor (Forrás: Képes Pesti Hírlap, 1934.05.26.)

A második világháborút követően a belügyminiszter szükségesnek tartotta, hogy a Sztójay-kormány által feloszlatott Országos Gyógyszerész Egyesület folytassa működését. Újjászervezésével Budanovits Tibort bízta meg, aki az egyesület elnöki posztját – miniszteri biztосként – 1945-től 1948-ig töltötte be. Mindeközben Budanovits tovább működtette az újpesti gyógyszertárát is. A patika megszűnésének időpontjáról nincsenek pontos adataink, annyi azonban bizonyos, hogy 1959-ben még üzemelt. Egy akkoriban ott dolgozó asszisztens visszaemlékezése szerint Budanovits a hatvanas évek elején zárta be végleg a patikáját. (Az épületet átépítették, napjainkban lakóház.)

Budanovits Tibor 1962-ben, 70 éves korában, feleségével együtt az Egyesült Államokba emigrált. Neje első házasságából született fiához, Herbacsek Mihályhoz költöztek New Jersey-be.

Ott érte a halál 1974 januárjában. A helybéli Rosedale-temetőben, feleségével közös sírban alussza örök álmát. □

A Budanovits házaspár sírja New Jerseyben (Forrás: <https://billiongraves.com>)

Villamosvasúti alkalmazottak képzése Újpesten, 1. rész

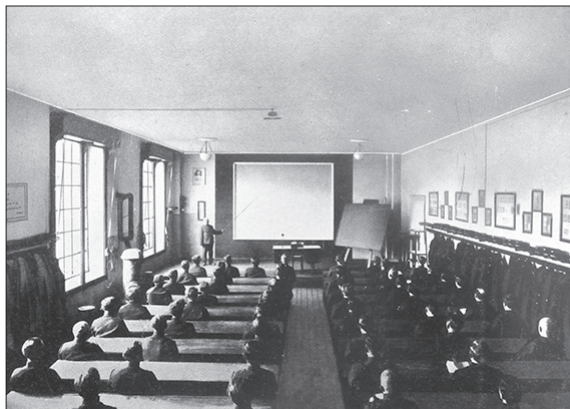

A Budapest Székesfővárosi Közlekedési Részvénytársaság (BSzKRt) 1925-ben, az újonnan felvett villamosvasúti dolgozói betanítására és meglévő alkalmazottainak ismétlő képzésére pszichológiai – akkori elnevezése szerint pszichotechnikai – laboratóriumot hozott létre Újpesten. A BSzKRt kezelésében működő Budapest-Újpest-Rákospalotai Villamos Közúti Vasút forgalmi telepének, azaz a BÚR-telepnek, vagyis a mai Angyalföld kocsiszín északi felén állt járműjavító csarnok és műhelyépületek egy részét alakították át erre célra, ahol a villamos kocsivezetők és kalauzok oktatására tantermeket is létrehoztak. Külön kisebb épületben szintén oktatótermeket rendeztek be. Magyarországon akkor ez volt az első ilyen, külföldi példák alapján megvalósult intézmény, amelynek felszereltségét a közlekedési társaság saját fejlesztésű eszközeivel az évek során tovább gyarapította.

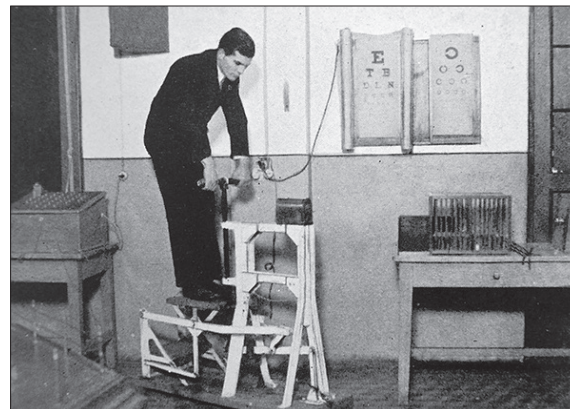
Korábban csupán a szolgálat során derült ki, hogy a munkavállaló alkalmas-e munkaköre ellátására. A BSzKRt azonban már előzetesen felmérte a munkába állók képességeit, gondot fordítva a minden szempontból megfelelő személyzet kiválasztására.

A jelentkező az orvosi vizsgálatot megelőzően került a pszichotechnikai intézetbe, ahol a leendő kalauzok emlékezőképességét színek, szavak és személyek tekintetében is vizsgálták, mert szolgálatuk során ezekre szükségük volt. A kocsivezetőknél a koncentrált és megosztott figyelem, a lélekjelenlét, a gyors elhatározó képesség, a sebességbecslés, valamint a reakcióidő gyorsasága volt a fő szempont, a kalauzoknál a gyors ítélőképesség, gyors áttekinthetőség és a kezűgyesség, amelyet a sürgetett munka kívánt meg. A hosszabb ideig tartó koncentrált figyelem, és a serénység is a vizsgálat tárgyát képezte. A hiba- vagy eredménypontokat egy automata műszer regisztrálta.

A BSzKRt saját fejlesztésében készített egy fényjelző táblát, amelyen a síneket szimbolizáló két fénysávtól közelebb vagy távolabb különféle járműveket és személyeket mutató képek világítása gyulladt ki. A vizsgázó a táblával szemben lévő interaktív villamoskocsivezetőállás „szimulátorban” reagálhatott az egyes jelzésekre. Szintén itt történt az elhatározó képesség és részben a lélekjelenlét vizsgálata, mikor is a menetszabályzó, a fék és a csengő működése időnként kihagyott, miközben egyéb zajokat is hallott a jelölt, ráadásul a lába alatti dobogó nagy robajjal

Kalauzok oktatóterme (Forrás: BSzKRt jelentése és zárószámadása, 1928.)

Általános munkabírás mérésére szolgáló készülék (Forrás: A BSzKRt tíz éve 1923–1933)

néhány centimétert lejjebb esett. E váratlan és meglepő események között kellett a fényjelekre figyelnie a kocsivezető jelöltnek, és azokat a szabályzó, illetve a fékkar elmozdításával vagy a csengő használatával kikapcsolnia. A reakcióidőt vonalas diagram formájában regisztrálta a készülék.

Egy asztalon elhelyezett nyolcas és ellipszis alakú pályán villamosmodellek futottak. A nyolcas pályán futó kocs sebességét a vizsgázó szabályozta úgy, hogy összeütközésmentesen teljesítse az előírt fordulókat.

A rendelkezésre álló négy tanteremből kettő befogadóképessége 150 főre volt méretezve. Az egyik tanteremben vetített és mozgóképekkel végezték az oktatást, ahol a jelöltek megismerték az általános szolgálati szabályokat, forgalmi utasításokat, a jelzőberendezéseket és a budapesti villamosvasúti hálózatot. A kocsivezetők tantermében egy metszetelt villamokocsit is elhelyeztek, amelynek alkatrészeit működés közben lehetett megtekinteni. Motorok, fékberendezések, jelzőkészülékek szerkezetét és működésüket is meg lehetett ismerni.

A kocsivezető-jelölt először a forgalmi telepen, majd a forgalomba irányított tanuló-kocsikon az oktatók felügyeletével gyakorolt. A legalább hathetes elméleti és gyakorlati képzést követően házi, majd hatósági vizsgát tehetett, ezután négy napi gyakorlatra egy tapasztalt kocsivezető mellé osztották be, így válhatott önálló villamosvezetővé.

A kalauzok napi négy órában a jegy- és pénzkezelést, leszámolást tanulták, másik négy órát kocsin, egy gyakorlott kalauz mellett teljesítettek szolgálatot. Három héttel későbbi

sikeres vizsgájukat követően önálló szolgálatra kerültek. Angol, német és francia nyelvtanfolyamot is szerveztek számukra, hogy a külföldi utasokkal is jól tudjanak kommunikálni.

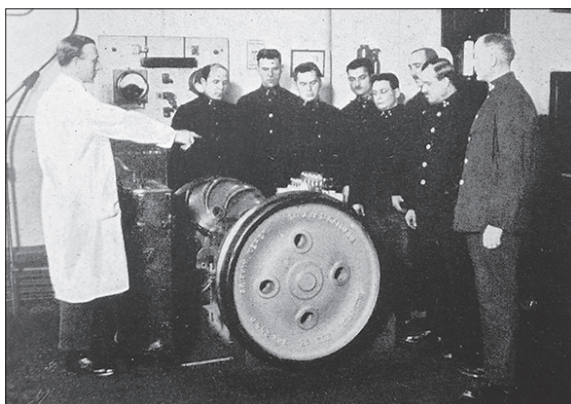
A helyi ismeretek fejlesztése érdekében a személyzet számára magyarázatokkal kísért vetített képeken mutatták be a főváros nevezetes középületeit. Kiképezték őket elsősegélynyújtásra és általános, népszerű egészségügyi előadásokat is szerveztek számukra.

A kifogástalanul dolgozó forgalmi alkalmazottak közül kerültek ki az ellenőrök, akik a még szigorúbb és alaposabb pszichotechnikai vizsgálatot követően, négy héten át tartó ellenőri tanfolyamot végeztek. Száz jelölt közül kocsivezetőnek átlagosan tizenöt fő, kalauznak huszonhat fő vált alkalmassá.

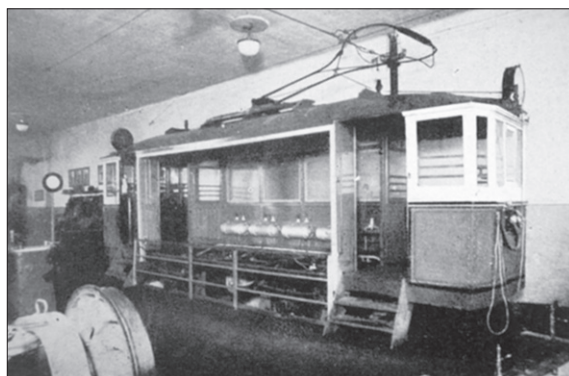
Minden kalauznak és kocsivezetőnek évente legalább egyszer három napon át tartó ismétlő oktatáson kellett részt vennie.

A pszichotechnikai intézetet osztrák villamosvasúti alkalmazottak, a rotterdami és az utrechti egyetem, valamint a berlini műegyetem munkatársai, a német és svájci vasutak, a berlini, a római és a prágai villamosvasutak munkatársai is megtekintették. A kínai Nankingból is érkezett érdeklődő szakember. 1929-ben a japán hadügyminisztérium küldöttje látogatta meg a labort, aki meg akarta vásárolni hazája számára a legmodernebb oktatókészülékeket. Az utcai forgalmat megelevenítő üvegmodellt a BSzKRt nem akarta értékesíteni, így csak annak terveit vehette meg a tokiói megbízott. 1930-ban a Magyar Városok Országos Kongresszusán résztvevő polgármesterek szintén jártak az intézetben.

(Folytatjuk...)

Oktatják a kocsivezetőket (A BSzKRt tíz éve 1923–1933)

Metszetelt villamokocsi működő belső szerkezettel (Forrás: A BSzKRt tíz éve 1923–1933)

Az újpesti városközpont rekonstrukciójának szociológiai háttere, 1. rész

A Művelődéskutató Intézet 1982-ben szociológiai műhelysorozatot indított. Az ott folyó munka nyomán megjelent első könyv az Újpest című tanulmánykötet volt, amely a városközpont – akkor már folyamatban lévő – rekonstrukcióját állította középpontba.

A tanulmány Győri Péter, Demszky Gábor és Berkovits György kutatásainak eredményeit és következtetéseit adja közre. Jelen írásomban Berkovits György (1940–2018) író, szociológus, pedagógus „A lakáselosztás és -szanálás szociológiai problémái a városrekonstrukció folyamán” című elemzését vizsgálom, illetve ismertetem kivonatban.

A szociológus szerző Újpest-kutatása „azzal az alapvető célkitűzéssel indult, hogy jelenidejűségében ragadja meg egy város-rekonstrukciós folyamat társadalmi-kulturális hatásait”. A kutató leszögezi, hogy „maga a lakásváltoztatás is jelentős dolog egy ember, egy család életében, ami számtalan anyagi, élet-szervezésbeli és kulturális következménnyel jár. Különösen így van ez akkor – teszi hozzá a szociológus –, ha nem pusztán a

lakás, hanem az egész lakásmód változik. Márpedig Újpest központjában ez történt. A szanált házak lakosai a földszintes, kertes házas lakásmódot cseréltek fel többnyire lakótelepi életmódra.

A kisvárosias, vagy »falusias« szomszédsági és érintkezési viszonyokat a lakótelepek oly sokat emlegetett »elidegenedett«, távolságtartó kapcsolataira”. (Jelen cikk szerzője személyesen élte át a városközpont rekonstrukcióját. 1976-ban a földszintes „középosztály kategóriájú” kétszobás 75 m²-es Tavasz utcai lakásából költözött egy ugyancsak kétszobás 51 m²-es, majd ráfizetéssel egy 71 m²-es panellakásba.)

Berkovits tanulmányában a tervadatokról is tájékoztatja az olvasókat. Beszámol arról, hogy Újpest központi részének felújítása 1973-ban kezdődött. A felújítás – hivatalosan „rekonstrukció” – során 14 300 lakást bontanak le és helyükre 22 266 lakást építenek fel.

Az akkori tervek szerint a kerület központjának átalakítása 1985-ben zárult (volna). A bontást – amit a szerző „szanálásnak” nevez [jóllehet a szanálás bontást/építést is jelent] és

Az Árpád út–Bajcsy-Zsilinszky (ma: István) út kereszteződése az épülő és a már elkészült panelházakkal

az építést három ütemre osztották: az első 1980-ig, a másodikat és a harmadikat egyaránt 1985-ig tervezték.

A tanulmány a meglévő városközpont társadalmi viszonyait elemezve megállapította, hogy a központban élő családoknak több mint a fele az első világháború előtt épült házakban lakott, azaz a városrész ingatlanjai elöregedtek, és már az építésük idején sem érték el koruk átlagszínvonalát. Az 1970-es vizsgálat szerint a lakások 53,7%-a komfort nélküli, 68%-a egyszobás. (A családok háromnegyed része ez utóbbi nagyságú otthonokban élt.)

Az összegzés szerint a városrész korszerűtlen és szegényes állapotú volt. A lakások műszaki színvonala értékelhetetlennek minősült, azok pusztán használati értékkel bírtak. A családoknak csaknem a negyede más családokkal élt együtt, 3%-uk társbérletben. 3%-uknál al- vagy ágybérlet lakott, ezáltal a városközpontot rendkívüli zsúfoltság jellemezte.

A vizsgálat feltárta, hogy az akkori családok háromnegyede újpesti származású, ami azt jelentette, hogy az „öslakosság” többséget alkotott. (Újpest 1950-ig önálló város volt, amelynek lakói erős identitástudattal rendelkeztek.) 1970-ben a családok 52%-a több mint húsz éve a kerületben lakott, 22%-uk Újpesten jutott az első önálló lakásához, és a házaspárok legalább egyik tagja helyben született. Újpest-központ gyakorlatilag kimaradt a vidékről való feláramlásból, feltehetően azért, mert mozdulatlan maradt a lakásstruktúra és azzal együtt a társadalmi szerkezet is, ezért nem volt lehetőség a beköltözésre.

A Nyár utcai Benkő iskola „helye”. Jobbra már áll a Tavasz utca 16. helyén felépített panelház. Balra a Tanoda téri iskola, mögötte a 10 tonna teherbírású toronydarú, amivel az új épületeket építették (Fotók: Neogrády László Helytörténeti Gyűjtemény)

A kutató megállapította, hogy a településről nem történt jelentős elvándorlás, mert egyrészt a főváros marasztaló vonzerő, (a vizsgálat idején Újpest – IV. kerületként – már a fővároshoz tartozott), másrészt a vidék sem vonzotta az itt élőket. A városrekonstrukció idején itt jelentős mértékű munkalehetőség adódott, ami vidéken csak lényegesen kisebb mértékben, vagy egyáltalán nem állt rendelkezésre.

A szociológiai felmérés szerint 1970-ben a törzslakosság alapvetően (87%-ban) elégedett volt a lakóhelyével, annak ellenére, hogy a városrész elöregedett, korszerűtlen és szegényes, zsúfolt lakásállománnyal, valamint mozdulatlan lakásstruktúrával rendelkezett. A szociológus megállapította, hogy az elégedettség legfontosabb motívuma a megszokás. Az emberek kiismerik magukat, otthonosan mozognak, sok az ismerősük, követik a hagyományokat és a közelben találtak munkahelyet. A helyben lakók ragaszkodnak a lakóhelyükhöz, vélhetően azért, mert részben már elöregedett népességről van szó, ahol az öslakosság van túlsúlyban.

Az 1948-as államosítás során a házak nagy többségét elvették a tulajdonosoktól. Az épületeket nem gondozták, ezért az államosítás óta eltelt negyedszázadban az állapotuk tovább romlott. (Noha az épületek/lakások folyamatos karbantartására létrehozták a kerületi ingatlankezelő vállalatokat „elvileg” a megfelelő szakemberekkel feltöltve, ám azok az évtizedek alatt csupán kárelhárításokon dolgoztak.) Miután központi határozat született a városközpont szanálásáról, a lakosságnak megtiltották az ingatlanok felújítását. Ugyanakkor – engedély nélkül – a lakók és a magántulajdonú házak tulajdonosai karbantartottak és modernizáltak, ezért a terület-rész-központnak a relatív értéke nem csökkent, a lakások nem veszítettek értékükből.

A felújítási területen lakók túlnyomó többsége (mintegy 82%-a) úgy nyilatkozott, hogy továbbra is Újpesten szeretne élni, új lakótelepen 42%, családi házas övezetekben 14%, egyéb részeken 26%, és csupán 18% szeretné elhagyni Újpestet. Alapvetően az ún. „középrétegek” (az alkalmazotti és a szakmunkás családok) preferálták az új lakótelepet. *(Folytatjuk...)*

Dúdolva, énekelve egy életen át

Születésemmel már magammal hoztam az ének és a zene szeretetét. A Viola utcai otthonunkban édesanyám állandóan dúdolt. Nem tudom, hogy hol tanulhatott meg ennyi éneket. Az éneklés beépült a mindennapjainkba. Minden ünnepre, születés- és névnapra volt egy aktuális dalszöveg, és sok egyéb éneket tanultunk az évek folyamán. Az irredenta dalokról tudtuk, hogy azokat sehol sem szabad énekelni. Nagyon szerettük az első világháborús dalokat, a szenténekeket, operetttrészeket, érdekes szövegű, 1945 előtti szerzeményeket.

Abban az időben még nem létezett tévékészülék, csak asztali rádió. Talán ezért is szórakoztattuk magunkat énekléssel, általában több szólamban. Emlékszem, a napi munkák sem estek nehezünkre, mert együtt voltunk – mint régen a lányok-asszonyok a fonóban –, és észre sem vettük, hogy dolgozunk.

A nővéremmel a Viola utcai Általános Iskolába jártunk. Amint megkaptuk az iskolai énekkönyvet, azonnal végiglapoztuk. A legtöbb dalt már ismertük, ami új volt, azt szívesen megtanultuk. Mindketten az iskolai énekkar tagjai voltunk. Szerettem az énekórákat! Rengeteg úttörő és mozgalmi indulót is tanultunk, amelyek jól énekelhetők, lendületes dalok voltak. A felmenőim mérgelődtek a szövegen, mi mégis szívesen énekeltek azokat.

Május elsején az egész iskolának kötelező volt felvonulni. A hangszórókból egyfolytában szóltak az ismert munkásmozgalmi dalok. Az első években vidáman, énekelve vonultunk, ám később ezen az iskolai szünnapon mást szerettünk volna csinálni. Miután dolgozni kezdtem, ismét kötelezően vonultam a menettel. A hangszórók ugyanazokat a dalokat zengték. Ugrom egyet! 2002-ben egy baráti összejövetelen a házigazda zongorázott, mi sorra énekeltek a magyar nótákat. Amikor elfogytak a dalok, az egyik barátunk bedobott egy mozgalmi dalt. Nagy kacagások közben elénekeltek, mindenki tudta! Azután termé-

szetesen sorra jöttek a hasonló indulók. A házigazda megjegyezte, hogy kíváncsi másnap mit fognak mondani a szomszédok.

Az óvónőképzőben főleg gyermekdalokat, mondókákat tanultunk. Az óvónőknek – ma is – biztos énektudásra van szükségük, ezért az osztályunkból mindenki énekkari tag volt. Csodálatos szereplésekre emlékszem. A képzőben a zenei ismereteinket is pallérozták. A zenetörténet és zeneelmélet mellett a komolyzenével is megismerkedtünk. Ezen a téren ismét nagy segítségemre volt az otthoni háttér. Édesanyám sokat mesélt a zeneszerzőkről, elmondta az operák tartalmát, az ismertebb áriákat el is énekelte.

Az éneklés szeretete végigkísérte a felnőtt életemet, a hivatásomat is. 1959-től '61-ig újpesti óvodásokkal foglalkoztam előbb az Erkel Ferenc, majd a Bocskai, a Nyár és az Ankara utcai óvodában. Gyönyörű ünnepségeket rendeztünk! Az óvodások hivatalos énekkönyvének anyaga nem volt elegendő, ezért az ünnepekre egyszerű, a kicsiknek való mikulás és karácsonyi dalokat tanítottam. Öröm volt látni a sok mosolygó gyereket, amint boldogan énekelnek, szívesen mozognak!

1961-től gyógypedagógusként dolgoztam a Ventianer utcai speciális általános iskolában (az intézmény neve többször is változott). Az iskolában is azt tapasztaltam, hogy az éneklés, a zene egyértelműen pozitív hatással van a diákokra. Minden magyar, történelem, földrajz órán, ahol csak alkalom nyílt rá, énekeltettem a témához, a tájhoz illő dalt. Ének órán fontosnak tartottam, hogy az éneklésben minden gyerek vegyen részt. Amikor osztályozni kellett, senkit sem erőltettem, hogy egyedül adja elő a tanult dalt. Akadt, akinek nem volt hallása és csak hamisan tudott volna énekelni. A társai kinevették volna – erről a témáról is beszélgettünk a gyerekekkel. A dal szövegét tudni kellett, szerény elméleti anyagunk is volt, a diákjaim abból feleltek. Harmadiktól nyolcadikig minden osztályban én tanítottam az éneket. A tanteremben minden

évfolyam könyve ott sorakozott a polcon. Ha jutott rá idő, óra végén elővettük valamelyik előző osztály könyvét, és abból énekeltünk. Így a tanult anyag folyamatosan élő maradt. Táborozáskor történt, hogy a tábortűznél a gyerekek bemutatták az alkalmi műsorukat, majd kérték, hogy énekeljünk. Elkezdtem a harmadikos könyv dalaival és a nyolcadikossal fejeztük be. A tűz melegénél a sötétben bátran, vidáman zengett az ének. Volt egy vendégünk is, aki elképedve jegyezte meg, hogy mennyi dalt ismernek a diákok és kiemelte, hogy mindenki énekelt! Ez a tény nagyon boldoggá tett.

Az iskolában énekkart is vezettem. Akik szépen tudtak énekelni, mind jelentkeztek. Abban az időben Újpesten még sok gyár és üzem működött, amelyek patronálták az iskolákat. Ezekbe az üzemekbe gyakran eljártunk szerepelni, és a műsor után a munkások megvendégeltek minket. Részt vettünk a Budapesti Kulturális Seregszemléken, ahol minden kerület kiegészítő iskolája is szerepelt. Az énekkarunk és egy-egy szólóénekesünk is legtöbbször arany fokozattal végzett. Mi voltunk az első és sokáig az egyetlen iskola, amelynek az énekkara két szolamban énekelt.

Irodalom szakkört is vezettem, ahol a szöveg és az ének egymásra épült. Az egyik március 15-i ünnepély különösen jól sikerült. Petőfi Nemzeti dalának megzenésített változatát betettem a műsorba. (A zenéjét Tolcsvay László szerezte.) A refrént az énekkar is énekelte. Emlékszem, hogy a műsorra „titokban” készültünk, és az előadás nagy siker lett!

Sorolhatnám a sok pozitív élményt, amit az éneklésnek és a zenének köszönhetek, amit sokszor terápiaként is alkalmaztam. Elő-

A Venetianer utcai általános iskola kórusa az 1970-es években. Vezényel: dr. Kovács Ivánné (Forrás: családi archívum)

fordult, hogy énekkel, egy-egy közkedvelt lemezzel fogadtam a tanulókat, miután láttam a szünetben, hogy „gond lesz”. Különös ereje volt a Honfoglalás című film Kell még egy szó... kezdetű betétdalának és a Sacra Coronából a Ki szívét osztja szét című dalnak, amelyeket minden gyerek ismert és lelkéből énekelt.

Otthon a gyerekeim is szívesen énekeltek. Kiskorukban nehezen bírták a hosszú utazást, a figyelem elterelése érdekében vált rendszeressé az éneklés, amiben mindig szívesen vettek részt. Igyekeztem az édesanyámtól tanultakat velük is megosztani. Szórakozásként azonban, velük a régi dalok éneklése helyett az akkor divatos slágereket együtt énekeltük.

Végiggondolva az életem látom, hogy az ének és a zene mennyi örömet okozott, mennyi nehézségen segített át. Édesanyám elvesztését nem tudtam, hogy élem túl. A Nap utcai templomban tartott gyászmisén felmentem a kórusra és az orgonistával édesanyám egyik kedves dalát énekeltük el a Titanic című filmből (Nearer, My God, to Thee – Közelebb, Uram Hozzád), ami sokat segített!

A férjem halála az iskolai ballagás napján történt. Mivel a műsor szerkesztése és az énekkar vezetése is az én feladatomból volt, a kollégák nem tudták, hogy mit tegyenek. Vállaltam, hogy bemegyek és előadjuk a programot, de kértem, hogy ne nézzenek rám sajnálkozva. Szép ballagási ünnepséget rendeztünk – az éneklés akkor is segített.

Ötéves koromban a nővérem vitt el a Nap utcai templom kórusába, ahol tizenöt éves koromig énekeltem. Az általános-, és a középiskolai kórusnak is tagja voltam. Néhány évet az Egek Királynéja Templom kórusában énekeltem. 1995 óta az Újpesti Civil Kórus tagja vagyok. A heti egy alkalommal tartott próba nagyon fontos valamennyiünk életében. Szinte egy család vagyunk, a közös éneklés örömet okoz, feltölti a lelkünket!

Az emberiség az idők kezdete óta ének szóval fejezi ki érzelmeit. Babits Mihály így ír a dal titkáról és bűvös erejéről: „Megmondom a titkát, édesem a dalnak: / Önmagát hallgatja, aki dalra hallgat. / Mindenik embernek a lelkében dal van, / és a saját lelkét hallja minden dalban. / És akinek szép a lelkében az ének, / az hallja a mások énekét is szépen”. □

Ne temessék mellém a hegedűmet!

Jászberényből jöttem haza busszal. Amikor felszálltam, középtájt integetett és a nevemen hívott maga mellé egy asszony. Nem falunkbéli. Az urával sokat muzsikáltam, jól ismerjük egymást. Mellé ültem. Könnyeit törülgetve mondta, hogy nagy beteg az ura, lehet, nem bírja már soká. Kért, menjek el hozzájuk, vigyem a hegedűmet is, hátha megőrül nekem a barátom. Lelkemre kötötte, hogy ne mondjam meg, hogy ő hívott, találjak ki valamit, hogy ott kellett intézni valamilyen ügyemet, nem is hallottam a betegségéről, csak együtt akarnék vele muzsikálni egy kicsit, mint valamikor. Az asszony keserves pityergéséből tudtam, hogy nincs sok időm, a barátom napjai meg vannak számlálva.

Nem is késlekedtem, hamarosan ott álltam a küszöbükön.

– Gyere be, Zolikám!

Nem kérdezett és nem kellett nekem mondanom semmit. Még köszönni sem köszöntem, csak bólintottam a fejemmel, mert

egy hang nem sok, de annyi sem jött ki a torkomon. Drága Jóistenem! Mi lett abból a nagy primásból, abból a jó kiállítású, ragyogó feketeszen hajú, lázas szemű híres primásból! Amikor megláttam, megrendültem. A szívem azonnal csordultig lett szánsalomal, de úgy, hogy azt hittem, szétreped, megszakad. Láthatod, most is folyik a könnyem... akkor is folyt. A betegsége lehántotta róla a szép férfi minden vonását, megnyomorította, legázolta, összefonnyasztotta... eltűnt egy ember, pedig micsoda férfi volt! Végem volt! Hiába akartam, hogy ne lássa rajtam a készülődő gyászt, nem bírtam megálljt parancsolni a millió szilánkra töredezett szívemnek, az arcomon patakokban zúduló forró könnyeknek. Na jól van, akkor sem voltam már szomjas! Megmondom őszintén, szárazon, képtelen lettem volna a látogatásra. Ő volt az erősebb, ő szólalt meg:

– Hallod, testvérem? Téged a Jóisten hozott ide! Nekem ez volt a kívánságom! Szerettelek volna magam mellett, itt az ágyamnál.

Ki is józanodtam azonnal. Az idegeim, kezem, lábam, agyam, mintha nyújtózkodtak volna az élet felé, s a csuklómban jóleső volt a bizsergés, amikor markomban éreztem a hegedűvonót. Sok átvirrasztott éjszaka volt mögöttünk. Mulattattunk másokat, de versenyt sírva, összeborulva, egymás homlokát csókolgatva húztuk egymásnak is. Éreztük egymást, vér volt a véremből és én neki! Ismertük egymás lelkét, a lelkeink olyan útjait, ahol más nem is járt! Az ösztöneinkkel és a zsigereinkkel tapintottuk egymást. Olyanok vagyunk mi, akiket nem ismernek, csak távolról sejtetik a kínjainkat, az elhagyatottságunkat, a megnyomorított sáros, füstös, csóró életünket. Messziről látnak minket, de nem éltek és nem élik az életünket, nem cipelik sorsunkat a hátukon és nem járnak a mi útjainkon, hisz nekik más életformát szabott a Jóisten. Nekünk magunknak kellett megtanulni al-

Zenészek a faluszélen – Vajszada Károly festőművész-fotográfus felvétele. Készült 1959-ben (Fotó: Fortepan / Zsanda Zsolt)

kalmazkodni, ütések és rúgások elől elhajolni... és építkezni a körülöttünk kavargó életből. Aki annyiszor éhezett és annyi méltatlan ütest kapott, annak még azt is, meg kellett tanulni, hogy mikor sírjunk. Mi egyformák voltunk sorsban, múltban, jövőben. Egyformák a hitben és hitetlenségben, gyászban, átkokban és ellágyulásokban.

Drága barátom, testvérem, cimborám! Le is szálltam a lelkem mélységeibe, hogy a hegedűm minden hangja odataláljon, mint a leghegyesebb nyíl, a szíve közepébe. Hogy hasítson a vonóm olyan rést a lelkébe, hogy átszökhessen az enyémből minden, amit elmondani akarok a szeretetről és megbecsülésről, hogy bevalljam neki, már régóta mennyire hiányzik és mi is lesz velem nélküle, hogy milyen sokat jelentett és jelent nekem, hogy milyen büszke voltam a cin-kosságára, és mennyire elgyengít majd a hiánya, és hogy soha nem lesz bennem megnyugvás, míg nem megyek utána.

Sírtunk, sírtunk mind a ketten, már vonó nélkül is. Hegedűszó nélkül, csendben ömlött a könnyünk. Sírt a felesége is. Olyan csend volt ez, amit a fül meg nem hallhat. Az ilyen csendet csak a szív foghatja fel, az ilyen csendek csak az érzelmek között harangoznak szelíden, fájón. Olyanok voltunk, mint a pitypang repülőernyős magjai, akiket a forgószeél felkapott, s hányt vetett az élet és a halál láthatatlan mezején. Már józanodtam, mégis félbolond voltam, nem tudtam menekülni a közelgő veszteségem árnyéka alól, s egyszál magamban, kis magocskaként csak peregtem, peregtem a szélben tudatta-

lanul... s máig sem értem, hogy tudtam atmosolyogni rá a könnyeimen, miközben a kín szinte elégetett.

Sokféle zenész van, és sokféleképpen muzsikálunk. Hiába játszik le valaki kottából hiba nélkül egy siratót! Lehet az szép, lehet az olyan tiszta hangzású, hogy az angyalok röpködnek körülöttem, de bánatot, keservet kifakasztani csak az tud, akinek adott hozzá a Jóisten tehetséget. Aki érzi a vendégét, tudja, hogy hol kell tartani egy hangot, vagy hol kell elejteni, hol kell hangosabban és hol elnémulni, aki együtt tud sírni, a vendégével, aki a szívét és a világ összes bánatát teszi a prímás lába elé... ezt lehet, hogy nem is tanítják sehol. Hacsak az élet nem tanít meg valakit! Születés, temetés – át kell élni, nem csak tudomásul venni! Nagyon szegények voltunk. Mégis, azt mondom: mit ér neveltetés, iskolázottság, ha nincs bennünk hit, lelkiismeret és részvét színlelés és nagy szavak nélkül? A gazdagság, az igazi gazdagság, itt van belül. Nekem nagy gazdagságom a hegedűm. Vannak más hangszereim is, hegedűből is nem csak ez az egy. Nem mondom el, mit jelentenek nekem, tudhatod szavak nélkül is. Mégis! Tudod mi az utolsó kívánságom? Ne temessék mellém a hegedűmet! A hegedűnek szólni kell, az a dolga, az a küldetése, hogy szóljon. Én nem bánom, ne adja el a családom, ha a szívük meg akar szakadni ezért... akkor hagyják, hogy lopja el valaki, vigye, lopja el olyan, aki tud vele muzsikálni... vagy adják ajándékba! Én még a sárgaföldet is lerúgom magamról, ha mellém teszik a hegedűmet. □

Cigányzenekar egy falusi utcán. Készült 1962-ben (Fotó: Fortepan / Fortepan)

Városi temetési menet cigányzenekarral. Készült 1954-ben (Fotó: Fortepan / Hámori Gyula)

HIRMANN LÁSZLÓ

Mauthner Mihály

Amikor a hajdanvolt újpesti bőripart emlegetjük, jószerivel a Wolfner család vállalatbirodalma jut eszünkbe. Településünkön azonban működött egy másik iparági óriás is: a Mauthner-féle bőrgyár. A névadó család – talán a jobb megélhetés reményében – Morvaországból húzódott a Habsburg Birodalom keletibb szegletébe. Mindenesetre 1809-ben, a napóleoni háborúk idején már Sopronban működtek egy bőrárut forgalmazó nagykereskedést. A hadsereg nagy felvásárló volt, gondoljunk akár a nyergekre, a szíjzatokra, a lovaglósizmákra. Az izraelita vallású család számára lehetőséget teremtett a Kiegyezést követő emancipációs törvény. 1876-ban már az izmosodó Budapesten, a térzvárosi Nagymező utcában működtek bőrkerekedést. 1851-ben a fővárosban született meg Mihály fia, akit az apa, Mauthner Náthán (Nándor) a családi cég élén kívánt látni. Taníttatta, elvégeztette vele a fővárosi reáliskolát, ahol pénzügyi, közgazdasági alapokat is kapott. 1887-ben fordulat állt be a családi vállalkozás életében. Megvásárolták az újpesti Váci út 26. szám alatti Jordán Károly-féle bőrgyárat. Ezzel a hangsúly a kereskedésről a bőrgyártásra tevődött át. A közel félszáz munkást foglalkoztató háromemeletes üzem a Duna újpesti szakasza mellett, már komoly bőrfeldolgozó kapacitást jelentett. A termelés volumene fokozódott, újabb raktárak és műhelyek, a dolgozók számára bérházak épültek. A cégalapító apa és a másik fiú, Lipót korai halálát követően a vállalat egyszemélyi irányítója Mihály lett. A millenniumi kiállításon a jelentős gyár termékeivel ezüstérmet nyert el, a tulajdonos lovagkereszt kitüntetésben részesült az uralkodótól. 1910-ben éves szinten már 2200 darab marhabőrt dolgoztak fel, nem beszélve az egyéb állati eredetű alapanyagok cserzéséről, hasításáról. Ekkor már iparvágány is segítette a termelést: vasúton érkezett a nyersbőr, a vegyi segédanyag, és így is távozott a késztermék a gyárból.

A termelést 380 fős alkalmazotti gárda biztosította.

A gyárral együtt a Mauthner család is gyarapodott. A cégvezető feleségül vette Heidelberg Emíliát, ám a fiatalasszony 27 évesen betegségben elhunyt. A második házasságára Braun Bertával 1889-ben került sor. A bőrgyáros emelkedő társadalmi presztízsét mutatja, hogy az új ara egy dunaföldvári földbirtokos leánya volt. A családi vacsoraasztalnál idővel két fiú, Zoltán és Imre kaptak helyet. Közéjük érkezett leánytestvérük, Ilona.

Vitathatatlan, hogy a Mauthner-féle bőrgyár csak másodhegedűs lehetett a Wolfner család által birtokolt és vezetett cég mögött. A Wolfnerek nemességet, majd bárói címet kaptak, a főrendházi tagságig vitték. És bár jelentős piaci részesedést hasítottak ki a Monarchia bőriparából, nem fojtották meg újpesti konkurenciájukat. Talán az eltérő termékstruktúra lehetett az oka annak, hogy a Mauthner gyár megőrizhette iparági második helyét a régióban.

1910-ben a cég megvásárolta a szomszédos Gázgyár telephelyét, annak vasúti vágányával együtt. Így újabb üzemépületeket tudtak emelni, és képesek voltak fokozni a termelés

Mauthner Mihály, a gazdag nagypolgár (Forrás: Bőripari Szemle, 1915. január 1.)

volumenét. Talpbőröket, gépszíjbőröket gyártottak és újdonságként – tömegtermelésben – balkáni borjúbőrből kesztyűket is készítettek. (Ezeket a ruhadarabokat korábban kisipari körülmények között varrták.) A gyár elérte legnagyobb kiterjedését, alkalmazotti létszámával Újpest egyik legnagyobb munkáltatója lett.

A bőrgyár egyébiránt nem tartozott a mai értelemben vett környezetbarát vállalkozások közé. Kertész Imre Nobel-díjas írónk így ír Sorstalanság című regényében: „Csakugyan, eszembe is jutott, ha némely régi vásárnapon apámmal az újpesti futballmérkőzésre mentünk, a villamos ott is egy bőrgyár mellett vitt el, s azon a szakaszon ott is mindig be kellett fognom az orrom akkor”.

A cég továbbra is fenntartotta fővárosi központját. Az iroda és a raktár változatlanul Terézvárosban, a Nagymező utca 26. szám alatt működött. A cégvezető – a Wolfner család tagjaihoz hasonlóan – maga is fontos közéleti szerepeket vállalt. A sikeres kormányzó erő, a Szabadelvű Párt újpesti szervezetének alapító vezetője lett.

1898-ban az Osztrák-Magyar Bank igazgatósági tagja, tíz évvel később a Magyar Bőriparosok Országos Egyesületének alelnöke lett. Vagyonát, tekintélyét a jótékonykodás területén is kamatoztatta. Az alapítói között volt az újpesti zsidó kórháznak (ma izraelita szeretetház a Liszt Ferenc utcában). Támogatta az Újpesti Izraelita Nőegyletet, a település leányarvházát, az Országos Izraelita Közalapot.

Mauthner Mihály igyekezett gondoskodni a cég hosszú távú menedzseléséről.

Fiai mellé egy felkészült szakembert vett fel a céghez. Wigner Antal 1906-tól már a gyár igazgatója, sőt, egyik főrésztulajdonosa lett. A cégnél kezdte munkáját fia, a később Nobel-díjas tudós Wigner Jenő is, aki soha nem tagadta meg, hogy pályafutása az újpesti bőrgyárból indult.

Mauthner Mihály 1914-ben elhunyt, a Salgótarjáni utcai Zsidó Temetőben helyezték végső nyugalomra. Nem érte meg, hogy a nagy háborúban cége átállt a haditermelésre, és a Monarchia hadseregének egyik fontos beszállítójává vált. Mauthner halálának évében az Újpesti Képes Almanach így írt a gyárról: „Az újpesti fejlett bőrgyártás terén vezető szerepet viszik a Mauthner Testvérek és Társai bőrgyári cég.

Működési köre kiterjed talpbőr, gépszíj, chronbőr, tehénbőr, blankbőr készítésére. Azonkívül a közös hadsereg részére is szállít hadfelszerelési cikkeket. Kivitele Német, Francia, Spanyolországba és a Balkán-államokba terjed. Jelenleg is 350-450 munkást foglalkoztat”.

A trianoni területvesztés és a gazdasági válság ugyan megtépázta a piacait, de a gyár Wigner Antal vezetésével a Horthy-korszakban is megőrizte pozícióit a hazai könnyűiparban. Az üzem azonban továbbra is megélt nehéz napokat. A Népszava 1936. augusztus 19-i számában ez olvasható: „Kedden este óriási gyári tűz pusztított Újpesten. Az újpesti Váci út 40. szám alatt lévő Mauthner Testvérek és Társai Bőrgyár Részvénytársaság telepén az éjjeliőrök és a portás észrevették, hogy a 11.000 négyszögöl nagyságú gyártelepnek közepén épült háromemeletes, mintegy 60 méter hosszú és 14 méter széles szárító és kikészítő raktár tetejéről lángnyelvek csapnak fel”.

A lángokat a gyár saját tűzoltósága és a fővárosból kivonult alakulatok, valamint a szomszédos gyárakból – így a Wolfnerektől – érkező rohamkocsik legénysége végül megfékezte, de az anyagi kár jelentős volt. A lap arról is írt, hogy „csak föltevésekre és találgatásokra vannak utalva egyelőre a tűz okát illetőleg is. Kedden, is mint máskor, délután 3 órakor befejezték a munkát a gyártelepen, tehát a szárító épületben is. A munkások ezután eltávoztak az épületből és csak a felügyelők, őrök és a portás tartózkodott a délután és az este folyamán, a bőrgyár területén. Így tehát nem lehetséges, hogy valakinek a vigyázatlansága okozta a tüzet”.

A gyár kiheverte a tűz pusztítását és a töretlen konjunktúra továbbra is tartott. Wigner Antal cégvezető azonban 1939-ben fia után áttelepült az Egyesült Államokba, hogy a zsidótörvények hatálya alól kivonja magát. A második világháború újabb haditermelési időszakot jelentett, az azt követő politikai ártrendeződés a gyár állami tulajdonba vételt eredményezte. A központosított Budapesti Bőripari Vállalatot 1971-ben hozták létre. Ennek üzemegységeként egészen a rendszerváltásig működött az egykori Mauthner-féle bőrgyár. A korábbi Zsilip és Komp utcai épületeiben ma kisvállalkozások működnek, a bőr- és textilipar végleg eltűnt Újpestről.

A Teréz-körút az Oktogonnál korabeli fotón (Forrás: archív képeslap)

Terézváros, ahol a Mauthner vállalat irodája és fővárosi raktára volt, Budapest egyedi szeglete, a második legkisebb, (VI. számú) kerülete a mai metropolisznak, hazánk fővárosának.

A középkori Pest falait – ez a mai kiskörút nyomvonalában húzódott – a török kor után kinőtte a város. Új területeket vontak be a művelésbe, ahol gyümölcsösök és szőlők, présházak sorakoztak. Mária Terézia uralkodónő látogatását követően, 1777-ben nevezték el róla Terézvárosnak a részben mocsaras területet. Az azt átszelő utca ekkortájt kapta a Nagymező utca nevet. A városrész névadásának esztendejében alapította az esztergomi érsek az önálló plébániát, ami Avilai Szent Teréz nevét viseli. A barokk templom Terézváros egyik jelképe. Belterét Pollack Mihály, a toronysisakot Ybl Miklós tervezte. A 19. században a terjeszkedő város már lakóövezetként vona magához a területet. Lakóházak, sőt emeletes épületek bújnak ki a földből, messzi vidékről is érkeztek te-

lepések, így a magyarokon kívül svábok, rá-cok és zsidók is megtalálták boldogulásukat, jellemzően a kisiparban és a kereskedelemben. A Kiegyezést követően – Andrássy Gyula gróf ötletére – megépült a városközpontból kelet felé tartó Sugárút. (Ez viseli ma az ötletadó miniszterelnök nevét). A széles főút mentén paloták emelkedtek, 1884-ban átadták az Operaházat, de Terézvárosban épült fel a Zeneakadémia és számos színház is. Az Oktogont is érintve a Millenniumra megépült Európa első kontinentális földalatti vasútja. A terézvárosi Nagymező utcát nevezik „pesti Broadway”-nak is, hiszen valóban számos színház és szórakozóhely található az Andrássy út utcáinkat keresztező torkolatának közelében. A Radnóti Színház, a Thália, az Operettszínház és a Moulin Rouge mulató mellett még egy sor kulturális intézmény várja a nézőket. Mikor a Mauthner vállalat Terézvárosban vetette meg a lábát, jó döntést hozott. Innen már csak egy lépés volt a főváros vonzáskörzetében dinamikusan fejlődő Újpest. □

„Belső igényemmé vált a tanulás”

Czibak Ilona Jánoshida szülötte és díszpolgára. Vegyész-technikus, a Megcsókolt élet és a Mézeskalács szív tükörrel című önéletrajzi ihletésű szociografikus kötetek szerzője, aki „gyütt-maradt”, de megtalálta a helyét Újpesten. Több helyi civil szervezet tagja, immár húsz éve az Újpesti Városvédő Egyesületben is tevékenykedik.

– *Kérlek, meséld nekünk a gyermekkorodról!*

– Jánoshidán, 1953. karácsonyán, december 26-án lámpagyújtáskor születtem. Akkor még petróleumlámpával világítottunk és otthon, bábaasszony segítségével jöttem a világra, mint akkoriban mindenki. A nővérem után a második gyerek voltam. Biztosan fiút vártak, de utánam még két öcsém született, így azután fiúkból sem lett hiány.

Cigányzenész családban nőttem fel. Édesanyám, Banya Julianna édesapja zenész volt míg apám, Czibak József édesapja prímásként volt nagyon híres. „Brácsos” Sándornak hívták, bár Czibak volt a vezetékneve. Szinte minden hangszeren játszott és ő tanította a környék szinte valamennyi muzsikáló férfiát. Apámat is addig noszogatta, míg az általa elvárt hangot nem hallotta vissza a cimbalmon. Sem kottát, sem betűt nem ismertek.

Otthon mégsem szólt a zene állandóan. Hétköznapiakon apám a Hő- és Savszigetelő Vállalatnál dolgozott, az országot járták, kü-

lönböző cégeknél gyárkéményeket javítottak. Amikor Szolnokon dolgoztak, munka után mindig hazajött. A hétvégéken lehetett volna velünk, de akkor általában mulattattak. A gyerekek nevelése szüleim közös megegyezésével ugyan, de végeredményben anyám állandó felügyelete és elképzelése szerint zajlott. Nagyon haladó szellemű asszony volt. Tudott írni és olvasni, ami nem volt gyakori a mi körünkben. „Tudós asszony” mondták, és hivatalos leveleket, recepteket hoztak hozzá íratni, vagy olvastatni. Hallgatta a rádióban Buga László doktort az „ország orvosát”, hogy segíthessen. Minket is ebben a tájékozódásra inspiráló szellemben nevelt. Tanuljunk mindenképpen, legyen szakmánk, legyünk olyanok, mint a falu vezetőinek gyerekei. Azt a szellemi nívót és életszínvonalat érjük el, mint ők. A szüleim úgy látták jónak, ha egyikünk sem tanul hangszeren. Hitték, hogy a zenéléssel együtt jár a degradáló megkülönböztetés, a lenézés, amit a „bűdös cigány”, „húzzad cigány” kifejezések jellemeztek. Pedig a zenélésnek nagyon sok pozitív hozadéka is volt, mivel a falubeliek a zenészekre voltak utalva családi ünnepségeken, bálokon és más közösségi eseményeken. Jó pénzt fizettek, de csak akkor, ha azt meg is szolgálták becsületesen. Szerencsére apám és anyám is köztisztelőnek örvendett. A megbecsülésnek köszönhetjük, hogy építési kölcsönt is könnyen kaptunk, így az első között lett „Kádár-kocka” házunk. Anyám sokat tett azért, hogy a családunkat a jobb, komfortosabb élet felé terelje. Apám két foglalkozásának és annak, hogy szinte folyton dolgozott meg is lett az eredménye, elfogadható körülmények között élhattünk.

– *Milyen emlékeket őrzöl ezekből az évekből?*

– A családi törekvő szellem rám is hatást gyakorolt, nagyon jó tanuló és jó úttörő voltam, igazán mintagyerek. Elmondhatom, hogy a tanárok részéről csak pozitív diszkriminációban részesültem. Talán ehhez az is hozzájárult, hogy a bőrünk színe sem volt

Családi fotó az 1960-as évekből

olyan, hogy messziről kirítt volna; „na, ott megy egy cigány kislány!”. Az egyik unokatestvérem azért ment férjhez Kanadába, mert elege lett belőle, hogy bárhová került, az volt az első megállapítás: „Hú, de szép cigánylány!”. Maga mögött akarta hagyni ezt a bélyeget. Szerencsésnek tartom magam, hogy olyan nagycsaládba születtem a testvéreimmel együtt, ahonnan sok diplomás került ki. A diploma véleményem szerint szükséges, de nem elegendő, ahhoz, hogy igényesebb életet éljünk. A gyerekkoromból ezt az életelvet és a végtelen szeretetet hoztam magammal. Apám, anyám és az egész rokonság nagyon szeretett bennünket, szeretetfürdőben nőttünk fel. Később, amikor a pénz, mint értékmérő megjelent az életünkben, sajnos a kivagyiság, az irigység és a rosszindulat is megjelent.

Valószínűleg gyerekkorom az oka, hogy nagyon tudom szeretni, magamhoz ölelni az embereket. Az érzelmeimet ki is tudom mutatni, és talán ezért kedvelnek is.

– *Hogyan választottál pályát?*

– A kémiaiba lettem szerelmes. Otthonról el akartam jönni, mert a fejlődés, amit anyámék elterveztek és meg is valósítottak, sok lemondással járt. Mindent felemésztett a házépítés, a négy gyerek nevelése, taníttatása.

A pénzhiány sok otthoni hangoskodást eredményezett. Apám nagyon indulatos ember volt, nem szerettem hallgatni. Ha megnyugodott, kenyérre lehetett kenni, a légynek sem ártott. Az általános iskola után 140 km-rel arrébb, Tiszafüredre mentem kollégiumba.

Vegyipari technikumban szerettem volna tanulni, de épp akkor szűntek a meg a technikumok. A tiszafüredi gimnáziumban újonnan induló kémia–biológia tagozatra jelentkeztem. A magas szintű képzés miatt, a leggyengébb tanuló is kitűnővel érkezett. Később aztán megnyúlt a mezőny a tanulmányi eredmény területén. Valóságos versenyistállónak számított. Nagyon szoros közösségünk alakult ki. A mai napig évente háromszor-négyszer találkozunk. Ez a közösség sok esetben jobban működik, mint a családi kapcsolataink. Már a gyerekeink is ismerik egymást. Most, hogy hetven évesek lettünk, a gyerekeink szervezték a születésnap partijainkat, meglepetésként hívtak osztálytársakat is.

– *Érettségi után azonnal munkába álltál?*

– 1972-ben érettségiztem, anyagilag szó sem lehetett arról, hogy nappalin folytassam a tanulást. Szerencsémre a Chinoin – a Petrik Lajos szakiskolával közösen – akkor hirdetett vegyésztechnikus képzést. Három és félévi tanulás és vizsgák után még továbbképző is megadatott. Mindezt a gyár biztosította munka mellett, munka után. Először fizikai munkásként dolgoztam, később kerültem a laboratóriumba, majd a Gyógyszerkutató Intézetbe. Azt gondolom megtaláltam magam, nagyon szerettem a munkám.

– *Új munkahely, új, nagyvárosi körülmények. Nem lehetett könnyű.*

– A nagyvárost a belváros jelentette. Újpest egy hatalmas falu volt, tömegközlekedéssel: kertes házak kutyaugatással, élőállatos piaccal, minden porcikája zöld. Itt éltem. Hetente három délután iskolapadban ültem, szombaton hazautaztam. Váltott műszakban dolgoztam, amikor délutános voltam, délelőtt dolgoztam az iskolai napokon. A könyveken kívül nem sok kultúra jutott. Egy könyvcseré kapcsán ismertem meg a férjemet. Pár héttel az ezredforduló előtt tettük. A lányunk akkor már jogi egyetemre járt. Nagy utat tettünk meg az írástudatlanságtól a többdiplomás doktorig. Betegsége miatt nem lehet munkahelye, de idősek otthonában irodalomterápiás foglalkozásokat tart, szakirányú diplomával. A munkahelyem a lakhatásban nem tudott segíteni, olyan albérletekben laktam, ahol reggelre belefagyott a víz a lavórba. Fontos volt számomra, hogy az otthoniakat segítsem. Képes voltam hazavinni a teljes fizetésemet, és úgy eljönni, hogy nem tudtam másnap mit fogok enni. Ifjú házasként és Alíz lányom születése után szükségünkben éltünk. Abban már benne volt a munkahelyem segítsége is, mert csak így kaphattam bármilyen lakhatást. Egy gyermekre szociális tekintetben semmi nem járt, még családi pótlék sem. A szocializmusban sem volt könnyű lakáshoz jutni. Kiszámoltuk a férjemmel, ha mindkettőnk fizetését félretennénk és vennénk egy lakást vagy telket önerőből, hány évig nem ehettünk, ihatnánk. Akkor is sok múlt az emberi kapcsolatokon és a gyermekek számán.

– Az egykori munkatársaidal tartod a kapcsolatot?

– Negyven évet töltöttem el a gyógyszerkutatásban, de előtte fizikai munkásként is dolgoztam két évig. Az előkészítő részlegben, saját súlyommal megegyező konténereket billegtettem fel vállmagasságba. Embert próbáló munka volt, később a büntetésvégrehajtásból is dolgoztak ott.

A gyógyszerhez szükséges porokból, különböző módszerekkel kis gömböcskéket, granulátumokat készítettünk, hogy azok alkalmasak legyenek arra, hogy a tablettázógépeken pirulák szülessenek. Veszélyes volt az „öngyógyítás”. Védőeszközök és elszívó berendezések híján, a gyógyszerportól néha alig láttuk egymást. Amilyen gyógyszerrel dolgoztunk, olyan port szívtunk be, tehát annak a hatását éreztük. Képzeld el, ha vízhajtót gyártottunk! Néha hetekig. A 47-49 kilós súlyomból akkor hármat is leadtam. A cukorbetegeknek készülő szereknél cukorkát szopogattunk, de volt, hogy tejet kellett inni, hogy tompítsuk a szervezetünkbe bekerült porok hatását.

– Mégis szeretted a munkád, sosem váltottál.

– Szerettem és nem akartam feladni, de igyekeztem olyan helyre kerülni, ahol okos emberekkel dolgozhattam. Soha nem akartam vezető lenni, ám mindig motivált, hogy magasabb szintű, kvalifikáltabb munkát végezzek.

A díszpolgári cím átvétele Jánoshidán, 2025. június 19-én

A gyógyszerkutatásban művelt, okos, tudós emberekkel lehettem együtt. Nagyon tiszteltem őket, kihívásként célul tűztam ki magam elé, hogy kinek legyek a „fegyverhordozója”, a szó legnemesebb jelentésében: munkatársa. Igazán elégedett lehettem a lehetőségekkel.

– Néhány kollégát biztosan szívesen kiemelnél.

– A „Seres egyetemre” jártam. Seres Jenő a kémia tudomány kandidátusa azt vallotta: nincs olyan, hogy középiskolás, vagy egyetemi kémia, csak egy kémia van, a Bruckner kémia. Bruckner Győző szerves kémiáját kellett megtanulnunk. Úgy tanultam az előkészítőben, hogy munka közben az anyagokat tartalmazó papírsákokra szerkezeti képleteket írogattam.

A laboratóriumban Blaskó Györgyné olyan precizitásra tanított, ami az egész életemen végigkísért. Ennek hiányában, nem dolgozhattam volna a legmagasabb minősítésű laboratóriumokban. Sokáig foglalkoztam analitikával, később farmakológiával. Egészen közel kerültem az orvostudományhoz. Egyetemre már nem járhattam, de anatómiát, belgyógyászatot és traumatológiát hallgattam egy OKJ-s gyógymasször tanfolyamon. Belső igényemmé vált a tanulás, hogy pontosan értem, amivel foglalkozom. Sajnos a családban is kialakultak betegségek, nem beszélve a gyermekről, aki sokszor beteg volt. Meg kellett érteni a baj okát, hogy tudjak segíteni, és ez még jobban inspirált. Soha nem jelentett terhet a tanulás, mivel szükséges volt a munkánkhoz a számítógép-használat elsajátítása, az angol nyelvtudás megszerzése, és az újabb és újabb műszerek megismerése miatt, továbbá a mérési eredmények kiértékeléséhez, megértéséhez. Állatokkal dolgoztunk, betegségeket gyógyítottunk: mértünk vérnyomást, használtunk röntgent, EKG-t, CT-t és infúziós eszközöket.

– Hosszú évek után végül is eljött a nyugdíj ideje. Az életed azóta sem unalmas, sok civil szervezetnek vagy a tagja, mellette iskola- és munkatársakkal is tartod a kapcsolatot.

– Valóban, nincs olyan közösség ahonnan nem maradt meg néhány emberrel a kapcsolatom. Énekelni mindig nagyon szerettem, 18 évig az Újpesti Civil Kórusban lehettem,

ma is odatartozónak érzem magam. Egész életemben, mindig kerestem a szépet. Az együtt éneklés, a zenélés és a tánc, mind egy-egy örömforrás. A kóruson keresztül lettem „városvédő” – az összekötő kapocs dr. Kovács Ivánné, akinek azt is köszönhetem, hogy önkéntesként dolgozhattam a helytörténeti gyűjteményben. Örömmel jártam az Újpesti Értelmiségi Klub rendezvényeire is – amikor még belépőt szedtek a nem tagoktól – ha érdekelt a téma. Tagságra nem gondoltam, úgy éreztem méltatlan vagyok rá, mivel Újpest „krémje”, neves ügyvédek, orvosok, egyetemi tanárok, iskolaigazgatók, művészek voltak közöttük. Ugyanezt érzem ezzel az interjúval kapcsolatban is, bizonyára vannak erre méltóbbak.

– Szerintem alul értékeled magad.

– Úgy vélem elég sokat tanultam, mindig olvastam, nem csak szépirodalmat. Rá kellett jönnöm, hogy milyen kevés az, amit tudunk még akkor is, ha egész életünkben tanulunk. Azt is látom, hogy vannak azért jócskán olyan emberek, akik sokkal többet tudnak! Egy aprócska részterületet sem ismerhetünk teljes egészében, mert minden változik, a megismerés lehetőségei is.

– Megtaláltad a helyed Újpesten?

– Persze, egészen biztosan. Örömmel járok haza Jánoshidára is, hiányzik, ha nem tudok legalább háromhetente hazamenni. Ezer szállal kötődöm: a testvérem, rokonok, barátok iskolatársak... a gyökereim. Tizenegy éve egy díjat is alapítottam az iskolámban, minden évben a legtehetségesebb tanuló kap százezer forintot és egy plakettet. Nemsokára találkozom mind a tízzel. Hazautazom, érzem az otthoni levegőt, beszívom az illatokat, a családi ház erejét, s tudom tenni tovább a dolgomat itt, Újpesten.

– Hogyan jött a sugallat, az ötlet, hogy írni kezdj?

– Már meséltem róla többször: Izraelben jártam, Jézus sírjánál álltunk a lelki vezetőnkkel hosszú-hosszú órákig, és vártuk, hogy sorra kerüljünk. Időtöltés gyanánt a vezetőnk vicceket mesélt, többek között rendőrvicceket is. Újpestről, a kapitányságról is volt ott egy utastárs, aki kikérte magának, mondván, hogy a mai rendőrök már nem olyan bugyuták, mint a viccekben. A vezetőnk témát váltott, és nagyon közönséges módon szidni kezdte a

cigányokat. Ekkor én is megszólaltam: én cigány vagyok és kérem, hogy ne gyalázza a cigányokat. Egy pillanatra megállt a beszédében, majd azt mondta, te nem olyan vagy, és folytatta az ócsárolást. Borzasztóan bántott, miközben Jézus sírja mellett álltunk. Ha már imádkozni nem tud, olvasson fel a Bibliából, vagy hallgasson! Édesapámra gondoltam, hogyha megadatott volna neki, hogy eljusson a szent sírhoz, vajon hogyan viselkedett volna – biztosan nem így! Imádkozva adott volna hálát a Jóistennek, hogy négy gyermeket felnevelhetett rendben, sok áldozattal. Ez a történet és apám emlékezete íratta velem az első novellákat. Elküldtem az osztálytársaimnak. Azt mondták: olyan jó olvasni, a saját gyerekkorukat is benne látják, írjak még! Folytattam. Később megmutattam írásaimat Sipos Lajos professzor úrnak. Bízott. Soha nem javított az írásaimban sem betűt, sem sort, sem bekezdést, csak annyit mondott: Ilonka írjon! Magának ez a kötelessége! Ne törődjön vele, megjelenik vagy sem, amit maga nem ír le, azt más nem teszi meg és elvész. Ez fontos, érték. A mai napig tiszteletteljes kapcsolat van közöttünk, sokat köszönhetek neki, felnézek rá.

– Karácsonykor ünnepled a születésnapodat. Mit jelent számodra az ünnep szelleme?

– Nagyon szép a lelki készülődés, a hajnali misék, a sok emlék összesöprése. A fizikai megnyilvánulása is fontos. Lehetőség szerint a környezetünket is ünnepivé teszem és az ajándékozásból is kiveszem a részem. A fa alá még írok is, talán. □

A Megcsókolt élet című önéletrajzi kötet bemutatóján, 2021-ben (Fotók: családi archívum)

Könyvek Újpestről

Az újpestiek számára ma már aligha hihető, hogy a település egykor az asztalosipar fellegvára volt. Az előző századforduló táján a nagyközségben 350-400 műhelyben dolgoztak a gyalu és a fűrész mesterei. Tóth Sándor László Újpest faipara című kötete

archív képekkel illusztrált szakmatörténeti visszatekintés. A hiánypótló munka nem csupán a helyi faipar kialakulását és fejlődését követi végig, de az ipartörténeti jelentőségű üzemek tevékenységét is ismerteti. A faipari oktatás története mellett a helyi hangszerkészítő mesterek munkásságának bemutatása is helyet kapott a kötetben. Fontos fejezet jut az asztalosdinasztiáknak – köztük a Fericsán családnak –, amelynek tagjai közül Fericsán Kálmán haláláig lapunk munkatársa volt. Az Inform Kiadó gondozásában megjelent könyv Újpest Önkormányzatának támogatásával jelent meg. Megvásárolható a kiadó webáruházában.

A „kerülethatározó”-ként aposztrofált munka egy vaskos, ám élvezetes ismeretterjesztő kézikönyvben ölt testet. A színes fotókkal és ötletes grafikákkal illusztrált hatszerzős könyv számsorrendben, különleges megközelítés-

sel mutatja be az egyes kerületeket. „Újpest, ahol jó volt munkásnak lenni” – ezzel a felütéssel indul a IV. kerületről szóló fejezet bevezetője, amelynek alkotója Nagy Zsófia. A szerző mintegy huszonöt oldalon, rövid szövegekkel fókuszál a település történetének meghatározó időszakaira, az épített örökségre és a város hangulatára. A valaha, illetve ma itt élők életérzése is a része a kerület „portréjának”. Grófok, szőlősgazdák, kézművesek, kertvárosiak, panellakók, tudósok és szélhámosok is felbukkannak a IV. kerület történetében. Az Inda Press által megjelentett kötet a nagyobb könyvesboltokban kapható.

Elképzelések a Tungsramról

Október 17-én a Budapest Design Week rendezvénysorozat keretében, néhány órára megnyílt a felszámolás alatt álló Tungsram gyár területe. Az Örökségből // jövő // a Tungsram gyárváros új élete című ötletbörzén vezetett séták, kerekasztal-beszélgetések és szabadtéri alkalmi tárlatok hívták fel a figyelmet arra, hogyan lehetne a területen található alapanyagok felhasználásával, a szellemi örökség és tudás integrálásával, az épületek átalakításával élhető és élvezhető városi környezetet létrehozni.

Helytörténeti vetélkedő

December 3-án került sor a helytörténeti vetélkedőre. Hat újpesti iskola egy-egy 5-6. osztályos csapata a Károlyi István Gimnáziumban mérte össze tudását. A verseny győztese az Angol tagozatos általános iskola lett, második helyen végeztek a Lázár Ervin Általános Iskola diákjai, a harmadik helyezést a Babits Mihály Gimnázium csapata érte el.

Arany Horgony Díj

December 6-án, az Újpesti Városvédő Egyesület évzáró ünnepségén Újpest szellemi értékeinek ápolásában, megóvásában végzett munkájáért Arany Horgony Díjjal tüntették ki Mészáros Kornél baptista, Solymár Péter Tamás evangélikus és Szigethy János református lelkész. Az Egyesület alapításának 30. esztendejében 18 alapító tag vehetett át emléklapokat.

Új helyre költözött a gyűjtemény

A Neogrády László Helytörténeti Gyűjtemény új székhelye: 1041 Budapest, Mády Lajos u. 2.

Gyász hír

November 12-én, életének 90. évében Jeruzsálemben elhunyt Joel Alon izraeli diplomata, Újpest díszpolgára. Joel Alon Brichta Károly néven Újpesten született, 1944-ben édesanyjával és ikertestvérével Auschwitzba deportálták; a koncentrációs táborban dr. Mengele kísérleteinek alanya volt. 1945-ben hazatért, majd 1949-ben elhagyta Magyarországot. Izraelben diplomáciai pályát futott be, 1994-2000 között a zsidó állam magyarországi nagykövete volt. 1998-ban Újpest díszpolgárává választották, 1999-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztjével tüntették ki.